

© UNICEF Bulgaria/2023/Dobrin Minkov

2024

ДОКЛАД ОТ КАРТОГРАФИРАНЕ
НА ПРОГРАМИ И ИНИЦИАТИВИ В
БЪЛГАРИЯ

ЗА НАСЪРЧАВАНЕ НА
СОЦИАЛНО-ЕМОЦИОНАЛНОТО УЧЕНЕ

Настоящият доклад е изготвен от Марияна Георгиева по поръчка на УНИЦЕФ България. Редакцията е направена от д-р Мария Янкова, директор „Образование“ в УНИЦЕФ България. Изказаните становища и мнения са отговорност единствено на автора и не отразяват политиките и позицията на УНИЦЕФ.

© 2023 Детски фонд на ООН (УНИЦЕФ)

Изисква се разрешение за възпроизвеждане на текстове от тази публикация. Моля, свържете се с отдел „Комуникации“ на УНИЦЕФ България, тел: 02/ 9696 208.

Въведение	2
Методология	3
Защо е важно да познаваме и популяризираме програмите за социално-емоционално учене?	4
Каква е ситуацията в България?	5
Законодателната рамка	6
Организации и програми по СЕУ, които се реализират в България	7
Какво разбиране влагат организациите в дефиницията на социално-емоционалното учене?	25
Какви умения развиват програмите по СЕУ?	26
Към какви групи деца и подкрепящи възрастни са насочени програмите?	27
Какъв обхват достигат програмите по СЕУ?	28
Какви са формите, под които се реализират програмите по СЕУ?	28
Какви методи прилагат екипите при реализиране на програмите по СЕУ?	30
Какво е важно за учителите по програмите по СЕУ?	31
Как се финансират програмите?	32
Какви резултати от реализирането на програмите по СЕУ споделят екипите?	33
Изводи	35
Какви са възможните бъдещи стъпки и сценарии за развитие на програмите по СЕУ в българското образование?	36
Онлайн ресурси, споделени от участниците в проучването	37
Библиография СЕУ	37
Приложение 1: Разбиране за социално-емоционално учене	38
Приложение 2: Организации и контактни лица	40

УНИЦЕФ насърчава и подкрепя изпълнението на инициативи – програми, публични политики и изследвания, които насърчават развиването на преносими умения в образователните системи по целия свят. Тези инициативи отговарят на необходимостта от (i) подобряване на образованието и ученето за знания в обществата; ii) лично овластяване за развитие, включване и достъп до житейски избори; iii) което води до активно гражданство с цел увеличаване на социалното сближаване, мира и стабилността; и iv) води до заетост и предприемачество за икономическо развитие.

Преносимите умения са тези, които са необходими за адаптиране към различни житейски контексти и които хората потенциално могат да прехвърлят в различни социални, културни или работни среди. Глобалната рамка на УНИЦЕФ за преносимите умения ги дефинира като когнитивни, социални и емоционални умения, които дават възможност на децата и подрастващите да продължат ученето през целия живот и да станат активни и продуктивни граждани.

Когнитивни умения

имат отношение към критичното мислене и включват уменията да се фокусираш; умения да решаваш проблеми, да правиш информирани избори, да съставяш планове и да си поставяш цели.

Социални умения

имат отношение към взаимодействието с другите, вкл. уменията да общуваш, да работиш в сътрудничество, да разрешаваш конфликти и да водиш преговори.

Емоционални умения

имат отношение към уменията за осъзнаване и регулиране на собствените емоции, справяне със стреса, разбиране емоциите на другите, както и уменията да изпитваш емпатия към другите.

УНИЦЕФ определя социално-емоционалното учене (СЕУ) като процес на придобиване на социални и емоционални ценности, нагласи, компетенции, знания и умения, които са от съществено значение за ученето, ефективността, благосъстоянието и успеха в живота. Те включват самосъзнание, емоционална грамотност, устойчивост, постоянство, мотивация, емпатия, социални умения и умения за взаимоотношения, ефективна комуникация, самоуважение, самоувереност, уважение и саморегулиране.

Ползите от социалното и емоционалното учене са добре проучени, като доказателствата показват, че образованието, което насърчава СЕУ, има

широкообхватно положително въздействие както върху учениците, така и върху възрастните и училищните общности. Изводите от стотиците независими проучвания и източници установяват благоприятни за учениците резултати, свързани с развиване на социални и емоционални умения, с академични резултати, психично здраве, здравословни поведения, училищен климат и безопасност, както и резултати, важни за успеха през целия живот. През последните няколко години, в контекста на пандемията от Covid-19 и кризата с психичното здраве на децата и подрастващите, програмите за СЕУ в училище се разглеждат като обещаващ начин да се насърчи емоционалното благополучие и да се намалят проблемните поведения.

За да проучи повече ефективни практики и подходи, УНИЦЕФ България инициира картографиране на съществуващите вече програми, свързани със социално-емоционално учене и умения.

Картографирането предоставя моментна снимка на програми и инициативи, чрез които се насърчава развиването на социално-емоционални умения, както и на някои тенденции по отношение на реализацията им.

Картографирането цели:

1. Да открие и опише програми, свързани със социално-емоционалното учене, които се реализират от НПО и институции в България.
2. Да опише групи умения, които екипите се стремят да развиват чрез тях.
3. Да очертае актуалната картина за формите и броя часове, чрез които се реализират.
4. Да идентифицира специфични групи деца и млади хора, до които достигат програмите.
5. Да опише предварителната подготовка и изискванията към учителите по програмите за СЕУ.
6. Да идентифицира партньорства с местни и международни организации.
7. Да популяризира разработени ресурси за СЕУ.

Картографирането е извършено на базата на публично достъпна информация и интервюта. В доклада са представени 29 организации, които развиват повече от 30 програми по социално-емоционално учене. Програмите за социално-емоционално учене съществуват под различни форми и обхващат широк спектър от превантивни програми, през програми с разработени уроци до общи педагогически практики, задаващи рамки на общуването между деца, учители и родителите. Те развиват социално-емоционални умения у деца и млади хора от 3 до 24 години. Такива програми се реализират в повече от 30 града на страната, като най-често са съсредоточени в областните центрове. Част от програмите са насочени и към родители, учители и други подкрепящи възрастни. Освен преглед на организациите и програмите, картографирано е и разбирането на всеки от екипите за това що е социално-емоционално учене, през какви форми се реализира, кои са учителите и каква предварителна подготовка получават, какви материали и партньорства са развити, какви методи за наблюдение и оценка се ползват.

Изводите от картографирането могат да послужат като основа за популяризиране на успешни практики по социално-емоционално учене, които биха били от полза за всички училища и детски градини. На базата на картографирането могат да се предприемат застъпнически действия за развитие на системни програми по социално-емоционално учене сред по-голям брой деца и млади хора в България.

Картографирането е направено на базата на публично налична информация и интервюта с ключови експерти в организации, които реализират програми по социално-емоционално учене в България. То не претендира за пълна изчерпателност. За да се картографира програмите, бе създаден въпросник, който обхваща разбирането на организациите за социално-емоционалното учене, описание на уменията, които развиват чрез програмите, формите, под които провеждат заниманията, периодичността на сесиите и събитията, финансирането и оценката на програмите.

От 29 организации, които инициират и реализират програми по СЕУ, 24 са представители на неправителствения сектор, 2 са училища, съответно едно профилирано и едно професионално, 3 са университети. В прочуването се включиха преподаватели от НБУ и ДИПКУ към Тракийския университет, Шуменския университет, които реализират проекти или обучителни курсове за учители по темата. 25 са организациите, които попълниха въпросника, а останалите 4 са идентифицирани чрез документално изследване. Проведени са и структурирани интервюта за допълване на информацията от въпросника.

ЗАЩО Е ВАЖНО ДА ПОЗНАВАМЕ И ПОПУЛЯРИЗИРАМЕ ПРОГРАМИТЕ ЗА СОЦИАЛНО-ЕМОЦИОНАЛНО УЧЕНЕ?

Социално-емоционалните умения са ключов елемент в човешкото развитие. Те помагат на децата да развият лична ефективност и благополучие, да бъдат приети в групата на връстниците си, да имат добър статус и да израстват с промените, да се ориентират в отношенията и правилата. Децата, които се чувстват щастливи, имат по-добро академично представяне и поведение в училище, по-добри взаимоотношения с връстниците и със семейството, по-малко проблеми с психичното здраве. И обратно, учениците, които срещат затруднения да се ориентират в промените, по-често изпитват трудност в академичните

постижения, по-склонни са към предизвикателства в поведението и имат емоционални проблеми. В допълнение, **неразвитите социални умения поставят учениците в повишен риск от тормоз, дразнене и социална изолация**. Ако социално-емоционалните предизвикателства останат без внимание (както това се случи с много деца по време на пандемията) и проблемите с връстниците станат хронични и по-тежки, вероятността от сериозни негативни резултати в юношеството, включително от академичен неуспех (и отпадане), значително се увеличава.

Социално-емоционалните умения помагат на децата да:

- управляват емоциите си;
- създават и поддържат взаимоотношения както с връстниците си, така и с възрастните около себе си;
- разрешават междуличностни проблеми;
- взимат ефективни решения, които са съобразени с етичните и моралните принципи.

Социалното и емоционалното учене са част от здравословното развитие на всяко дете. Колкото по-рано децата започнат да развиват тези умения, толкова по-голяма ще е вероятността да израснат уверени и готови за истинския живот.

КАКВА Е СИТУАЦИЯТА В БЪЛГАРИЯ?

В края на 2021 г. Детският фонд на ООН (УНИЦЕФ) публикува първия си [Глобален доклад „Състоянието на децата по света“](#) относно психичното здраве. Според доклада още преди пандемията от Covid-19 децата и младежите са били обременени с различни психични състояния или влошено психично здраве – без сериозни инвестиции за предприемане на реални действия. В световен мащаб само 2% от правителствените бюджети за здравеопазване се изразходват за психично здраве. В същото време пропуснатите икономически ползи от неразрешаването на проблемите с психичното здраве се оценяват на почти 390 милиарда долара годишно, а човешката цена на неразвения потенциал е неизчислима.

Данните показват, че:

11,2% от юношите на възраст **10–19 години** в България, или **73 808** момчета и момичета, имат психично разстройство;

46% от децата поне веднъж през последните 3 години са преживели емоционално или психологическо насилие с несъмнени последици за психическото благополучие;

всеки втори ученик през 2020 г. съобщава за негативни чувства, като самота, несигурност, раздразнителност и тревожност, поради намалените социални контакти.

В допълнение, последните резултати на българските ученици от международното изследване PISA очертават притеснителна картина по отношение на качеството на социалните връзки между децата, начина, по който децата се свързват един друг и с училището, детското участие, усещането за сигурна среда в училище и други, които са част от измерителите за щастие и благополучие и които в крайна сметка оказват значимо влияние върху образователните резултати на децата.

Училищните директори също сигнализират за нарастваща вълна от насилие и кибертормоз в училище. Наблюдава се ръст на психичните разстройства и проблемното поведение. Училищата не могат да се справят сами с тези предизвикателства. Те имат нужда от системна подкрепа и програми, които да работят за психичното благополучие както на децата, така и на възрастните, заети в образованието. В търсене на решения все повече училищни екипи се обръщат към програми за социално-емоционално учене.

Цели, свързани със социално-емоционално учене и умения, се откриват още на нивото на **ЗПУО (2016 г.)**, който насочва вниманието към „интелектуално, емоционално, социално, духовно-нравствено и физическо развитие и подкрепа на всяко дете; придобиване на компетентности, необходими за успешна личностна и професионална реализация и активен граждански живот в съвременните общности; формиране на устойчиви нагласи и мотивация за учене през целия живот; формиране на толерантност и уважение към етническата, националната, културната, езиковата и религиозната идентичност на всеки гражданин; формиране на толерантност и уважение към правата на децата, учениците и хората с увреждания“.

Съгласно чл.174, ал.1 от ЗПУО институциите в системата на предучилищното и училищното образование осигуряват подкрепа за личностно развитие на децата и учениците съвместно с държавните и местни органи и структури и доставчиците на социални услуги. Според чл.176, ал.1 от ЗПУО и чл.4, ал.2 от Наредбата за приобщаващото образование подкрепата за личностно развитие се осигурява на всички деца и ученици в съответствие с индивидуалните им потребности и има за цел да им осигури подходяща физическа, психологическа и социална среда за развиване на техните способности и умения. Общата и допълнителната подкрепа за личностното развитие се осигурява в детските градини, в училищата и в центровете за подкрепа за личностно развитие. Част от подкрепата е свързана с развиване на социални умения за живот, включващи социално-емоционалните умения.

Най-пряка е връзката между социално-емоционално учене и умения и целите, заложи в **Стандарта за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование**: изграждане на автономна и активна личност, която разбира и отстоява общочовешките ценности, ценностите на демокрацията и човешките права, взаимодейства с членовете на семейството си, общността и другите хора по конструктивен и уважителен начин; ...взема самостоятелни решения относно своето развитие, ...проверява инициативност и способност да си поставя цели, да планира и да обосновава действията си; носи отговорност за поведението си и оценява влиянието на постъпките си за своя живот и този на другите хора.

На базата на Препоръка на Европейския парламент и на Съвета относно **ключови компетентности за учене през целия живот (2006/962/ЕО)**¹ Министерството на образованието разработва компетентностен подход, който е популяризиран през 2019 г. В него освен 8-те ключови компетентности на ЕС се добавя още една, 9-а компетентност, а именно формиране на критично мислене. Създадени са 4 ръководства със стъпки за прилагането му². В сферата **Социални и граждански компетентности** могат да се открият цели, които частично покриват и социално-емоционалните умения.

Компетентностите се смятат за еднакво важни и според насоките следва да бъдат разгърнати интегрирано чрез обучението по всички учебни предмети. На нивото на учебните програми по конкретните предмети също откриваме заложи цели, свързани със социално-емоционалното учене и умения, като най-често това са: сътрудничество и колективно решаване на проблеми, способност да гледаш от чужда гледна точка, разпознаване на емоциите си, самодисциплина и самомотивация, межкултурна компетентност, ефективно общуване.

¹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32006H0962&from=BG>

² <https://www.mon.bg/obshto-obrazovanie/kompetentnosten-podhod/kompetentnosten-podhod-2/>

1 Международна награда на херцога на Единбург

Международната награда на херцога на Единбург е водеща програма за личностно развитие в над 130 страни по света. Методологията се прилага от 66 години и стъпва върху философски принципи, които остават непроменени и до днес.

Наградата насърчава младите хора:

1. Да развият своята самодисциплина при определяне и постигане на цели.
2. Да канализират креативната енергия в структурирани занимания.
3. Да развият принадлежност към общност от активни млади хора.
4. Да формират лидерски качества и умения за работа в екип.
5. Да усъвършенстват физическата си активност.

Младежите, които се включват в програмата, предизвикват себе си и поставят свои лични цели в 4 ключови направления: доброволчество, лични умения, физическа активност и приключенско пътуване сред природата. Полагайки усилия минимум един час седмично, за да постигнат целите, които сами са си поставили, младите хора откриват себе си и своето място в света, развивайки безценни качества и умения. Уменията, които се развиват, са гъвкавост и адаптивност, креативност, самоувереност, решителност, управление на чувствата и емоциите.

Програмата включва и доброволчество, с дейност в полза на местната общност, свързано с лична кауза, която се реализира под формата на проект. Към момента в програмата участват 974 младежи, 58 организации, 42 училища от 29 града.

Международната фондация на Наградата на херцога на Единбург, в партньорство с Прайсуотърхаус Купърс, провежда всяка година проучвания за ефекта от програмата.

Сред отчетените резултати са:

- Поведенчески резултати: увеличаване в нивата на активност при участие редовно в доброволчество, физически отдиш, развиване на умения, прекарване на време сред природата;
- Меки умения и компетенции: повишаване на увереността; устойчивост и решителност; управление на чувствата; взаимоотношения и лидерство; креативност и адаптивност; планиране и решаване на проблеми; гражданска компетентност; межкултурни компетентности; личностно и социално благополучие; и комуникация.

Повече за проучванията можете да откриете тук: <https://intaward.org/wp-content/uploads/2022/04/Building-The-Future-Social-Impact-Report-2020-DOEIA.pdf>

В България програмата се реализира в партньорство с други страни, в които се прилага Наградата. Отделно от това, през своите 8 години дейност в България програмата си е партнирала с УНИЦЕФ и с фондация ОУК.

Връзка към организацията: <https://intaward-bg.org/>

2 Сдружение „Знание“

Програма „Палитра от емоции“ за занимания по толерантност

Дружество „Знание“ – София е организация с многогодишен опит в областта на неформалното образование (интерактивни методи на обучение), обучение на обучители, повишаване на качеството на професионалното образование и обучение, младежки дейности и повишаване на толерантността. Реализират програма „Палитра от емоции“ за занимания по толерантност, чрез която подкрепят учители в изграждането на социално-емоционални компетенции, позитивно общуване без агресия и подобро себеизразяване на учениците в 4 класа от начален етап на ОУ „Васил Левски“ в град Ловеч. Програмата е разработена от психолог и експерти по детско развитие и е консултирана с учители и родители. Тя включва практически упражнения и дейности, целящи взаимодействие и интеракции с деца, родители, учители, разпределени в 9 сесии, част от които предвиждат участие на родители. В резултат 80 деца ще подобрят своите социално-емоционални компетенции, а 20 учители са обучени да подкрепят социално-емоционалното развитие на децата в училище. Теми, по които работи екипът: „Кой съм аз?“, „Идентичност“, „Групова идентичност“, „Предразсъдъци и стереотипи“, „Емоции – нужди – молба“, „Шага – обида – подигравка“, „Приятелство“, „Конфликти“, „Отстояване на мнение“, „Общност“ (сесия с родители).

Предстои изследване за ефекта от програмата.

Връзка към програмата:

<https://www.zaedno2go.com/download/programa-za-socialno-emocionalni-kompetentnosti.pdf>

3 Фондация „Партньори – България“

Фондацията представя 4 програми, свързани със СЕУ

Фондация „Партньори – България“ (ФПБ) работи за мирното разрешаване на конфликти и разпространява модели и механизми за намиране на решения, отразяващи многостранни интереси и разнообразни гледни точки. Програмите на фондацията са насочени към алтернативно разрешаване на спорове чрез посредничество, медиация и диалог, изграждане на консенсус, кооперативно планиране и вземане на решения.

Програмите на фондацията, свързани със СЕУ, са:

1. **„Разрешаване на конфликти в училище“** – трилогия, включва наръчници; представлява програма за обучение на ученици и учители от начален, среден и горен курс;

2. **Кarti „Приятелство“** – методика за емоционално учене и разрешаване на конфликти при децата. Картите „ПРИЯТЕЛСТВО“ са разработени от професионалисти, работещи в различни образователни области. Те са създадени като интерактивен инструмент от Relationships are Forever Foundation – Малта, с цел да помагат на децата да се справят с трудни ситуации. Картите са образователен инструмент за развиване на емоционална компетентност и умения за решаване на конфликти при децата. Те помагат на децата да разбират своите чувства, да проявяват емпатия и да изградят необходимите умения за управление на своето поведение при различни видове конфликти. Могат да бъдат използвани както в училище, така и при терапевтични сесии с деца и семейства. Служат за обсъждане и решаване на различни неразбирателства и конфликти в отношенията, и в крайна сметка за постигане на емоционално здраве и психическо благополучие. Картите могат да се използват при работа с деца от всяка възраст.

3. **„Добри приятели“** – наръчник за учители на деца от начална училищна възраст и програма за обучение на малките ученици. Пособието предлага интерактивни упражнения за развиване на умения за създаване и поддържане на трайни приятелски отношения при децата.

След прилагане на програмата учениците са в състояние:

- да разбират правилата на ефективното общуване;
- да разбират важността на емоциите в общуването, тяхното разпознаване и изразяване по един приемлив начин;
- да осъзнават основните изисквания и норми на поведение, които помагат за създаване и поддържане на добри отношения и приятелства с другите;
- да поддържат отношения на сътрудничество с връстници;
- да решават проблеми и конфликти, възникнали между връстници, по един конструктивен и приемлив за всички начин;
- да се справят със социалния стрес.

4. **Медиация между връстници** – програма за горен курс, прилагана в училища, с която се обучават училищни медиатори, които помагат на ученици при спорове и конфликти.

Организацията подпомага с менторство други организации, които развиват програми по СЕУ.

Връзка към организацията: <http://partnersbg.org/en/home-2/>

4 Фондация „Силата на глухите деца“ с Академия за деца от глухата общност „Анди и Ая“

Фондация **„Силата на глухите деца“** си поставя за цел да работи за създаване и развиване на повече и разнообразни образователни възможности за децата от глухата общност и реализира Академията **„Анди и Ая“**, в която предлага модул по социално-емоционално обучение. Основната мисия на Академията е да бъде място, където децата от глухата общност развиват личния си потенциал, вдъхновяват се и учат чрез преживяване и игра, придобиват увереност и самочувствие. Философията на Академията залага на това, че всяко дете е Вселена. Затова се използва индивидуален подход в обучението, следват се темповете на децата и се стимулират силните им страни.

Фондацията реализира проекта **„ЗАЕДНО МОЖЕМ ПОВЕЧЕ“**, чиято цел е приобщаване на глухите деца в социалната среда. Избраният подход адресира едновременно нуждите както на глухите деца, така и на чуващите в тяхното обкръжение, като цели информиране на децата, изграждане на взаимно доверие, създаване на безопасна среда за открито споделяне и обсъждане на проблемите, съвместни дейности. Макар и с фокус върху глухотата, обхватът на проекта включва и други комуникативни, езикови и познавателни дефицити, характерни за деца с различни типове увреждане. Проектът адресира и липсата на разбиране в обществото за проблемите на глухотата и другите комуникативни нарушения, за да подкрепя адекватно децата и семействата.

Проектът помага за преодоляване на стигмата на глухотата и комуникативните проблеми, като се оказва активна подкрепа – чрез интересно представяне на информацията, демонстрации, специализирани съвети, интерактивни занимания, взаимно споделяне и съвместни дейности.

Оценка на програмата е правена от фондация **„Лъчезар Цоцорков“**.

Разработените програми са достъпни на платформата ПОРИВ.

Връзка към платформата: <https://learn.deafkids.bg/>

Връзка към Академията: <https://academy.deafkids.bg/about/>

5 Red Paper Plane, фондация „Багра“

Фондация „Багра“ прилага концепцията за пълноценно качество на живот – съчетаване на индивидуалното развитие на хора, компании и организации с трансформация на общността и средата. Работи по новаторски модел за устойчивост и решаване на проблеми, като прилага различни инструменти за откриване на потребителски нужди, изработване на прототипи на решения и съвместна работа с потребители, дарители, неправителствени и бизнес организации. Крайната цел винаги е споделеното благополучие: там, където желанията на хората се срещат с нуждите на обществото.

Проектът на фондацията **„Мисия: Капитани на емоциите!“** създава увлекателни, лесни и готови за прилагане занимания за социално-емоционална интелигентност в училище – ролеви игри, упражнения, мисловни техники, логически задачи и други формати. Мисиите са изцяло базирани на дизайн мислене – метод за иновации и креативност, който решава човешки проблеми по нов и различен начин. Затова се използва от множество технологични лидери, стартиращи компании, държавни институции и социални организации. Включва 12 различни занимания, техники и игри за емоции: ролеви игри, упражнения, мисловни техники, логически задачи, наръчници. Има инструкции за изпълнение и/или работни листове и материали за отпечатване.

Те са насочени към деца в етап на ранно детско образование (4–10 г.), за да им се дадат умения и инструменти да опознаят емоциите си, да изградят характер, да се мотивират, да развиват умственото си здраве и да се грижат за благополучието – своето и на хората около тях.

По информация от екипа „Резултатите са замерени преди и след работа с платформата и всяка една от заложените цели – развиване на уменията на учителите за работа със СЕИ и тези на децата в ранна възраст, е постигната“.

<https://bg.rpplane.com/>

6 Сдружение за екология и устойчиво развитие „Гетия Понтика“, гр. Каварна. Електронни обучителни модули за деца „Учим с е-емоционална интелигентност“

Фондацията е създавала електронните обучителни модули, които представят основна информация за същността и значението на емоциите. В подготовката на модулите са участвали експерти от областта на психологията, педагогиката, екологията и защита на животните. Всеки от първите четири модула – **„Радост“**, **„Страх“**, **„Гняв“** и **„Тъга“**, е посветен на конкретна емоция и започва с нейното описание, типичните прояви в тялото и поведението, обичайните източници и основните ѝ функции. Добавени са също и екрани, предназначени да развият речниковия запас по темата и да насочат вниманието към възможни стратегии за контрол над емоцията.

Модул „Аз и другите“ е посветен изцяло на човешките отношения и засяга теми като общуването в група, усещането да си обграден от приятели или да си поставен в изолация. Акценти тук са уменията да бъдем чувствителни към другите, да изразяваме собствените си емоции по подходящ начин и когато е необходимо, да казваме „Не“, да отстояваме твърдо позицията си, но без да нараняваме околните.

Последният курс – **„Аз и природата“**, показва приложението на емоционалната интелигентност към по-широката рамка на заобикалящата ни природа и живия свят. Той съдържа информация за емоционалния свят на животните и ориентира децата за подходящото поведение и отношение към дивата природа и към домашните любимци. Съдържанието е изготвено с експертната подкрепа на служители в сектор „Зоополития и кинология“ към отдел „Охранителна полиция“ на ГДНП.

Оценка на програмата е правена от фондация „Лъчезар Цоцорков“.

<https://eiqkids.twopartners.info/>

7 Фондация „Фонд ИГА“

Фондация ИГА е независима организация, която работи за развиване на личността, човешките взаимоотношения и общности чрез иновативни и добри практики за постигане на системна промяна. Стратегическите ѝ цели са: 1. Интеграция на хора в нужда чрез повишаване на достъпа и качеството на социалните и образователните услуги. 2. Работа за постигане на системни промени в областите правосъдие, ранно детско развитие, образование и социална интеграция. 3. Укрепване на ИГА като стабилна, видима, организирана и ефективна организация.

По проект „**Вдъхновени учители, вдъхновени деца**“ екипът на фондацията създава модел за взаимна подкрепа и сътрудничество между педагогически специалисти за преподаване и развиване на социално-емоционалните умения на децата в едно начално училище и една детска градина. Проектът се осъществява в основно училище „Христо Смирненски“ и детска градина „Снежанка“ в гр. Пазарджик. Обучени са учители от детската градина и начален курс, които впоследствие работят с деца от 1 до 4 клас и деца на възраст от 2 до 6 години. И в двете възрастови групи има деца от ромски произход и деца със СОП. По проекта се изследва преподавателската компетентност за социално-емоционално образование, провежда се модулно обучение за децата, осигуряват се супервизия (методическа подкрепа за учителите), интервизия (обмен между педагогическите специалисти) и индивидуални консултации. Повишаване на родителската компетентност за социално и емоционално образование. Включени са 430 деца в обучение за СЕУ. Изработена, приложена и финализирана е програма за социално-емоционално учене за деца. Ползват се учебното ръководство „Компас“ на Съвета на Европа и материали от методиката по проекта „Стъпка по стъпка“. По програмата не е правена външна оценка. Субективната преценка на педагозите е за добър ефект и полезност.

<http://iga-bg.org/>

<https://www.coe.int/bg/web/compass/council-of-europe>

8 СНЦ „Асоциация Родители“, заедно с фондация „Темпо“

Асоциация РОДИТЕЛИ работи за благоденствието на децата, чрез създаване на среда, в която всяко дете има възможност да расте здраво и щастливо и да развива своя потенциал и умения както в семейството, така и в детската градина и училището. Екипът вярва, че домът е първото училище, а училището – втори дом за децата.

Мисията на фондация „Темпо“ е да вдъхновява, насърчава и развива разбиране, осъзнатост и иновации в българското образование. Екипът обучава в холистичен модел за консултиране на училища, който пряко да води до подобряване на учебния процес, средата, културата и управлението, като предлага решения в рамките на съществуващото законодателство и на материални ограничения, за да се скъси пътят от нуждите на учениците до познанието. Моделът разширява възможностите не само на учениците, но и на учителите.

Двете организации са създали Методика за развиване на социални и емоционални умения (СЕУ) в детската градина, която е разработена на база проучване на вече съществуващи практики в България и в света и адаптирането им към спецификите, нуждите и изискванията на детските заведения в страната. Методиката има за цел да подкрепи професионалистите, работещи с деца от 3 до 6 год., като, от една страна, развие и надгради техните социални и емоционални умения, а от друга, ги провокира да насочат усилия към включване на лесни всекидневни практики в работата си с децата, така че по интересен и забавен начин те да развиват своите умения в социалната среда на детската градина, в която израстват. Разбирането, на което се опира методът, е че добре подготвени възрастни, с развити социални и емоционални умения, могат да подкрепят децата във всяка ситуация, възникваща във всекидневното общуване, като я използват за отправна точка за учене и надграждане.

Най-популярният модел на СЕУ, на който се базират голяма част от изследваните програми, се организира около 5 групи компетенции, като всяка от тях съдържа редица умения. Това е моделът, който използват и развиват CASEL и на базата на който е разработена методиката. Компетенциите са себеосъзнаване, саморегулация, социална осъзнатост, взаимоотношения и отговорно вземане на решения. Могат да се срещнат и в друг превод на български: себепознаване и увереност в собствените възможности, самоуправление на емоциите и поведението, социални умения, умения за създаване на връзки и приятелства и отговорно вземане на решения. Друг важен модел, който е залегнал в методиката, е Методът на ненасилствена комуникация и емпатично общуване, който дава работещ инструмент за развиване на всяка от ключовите компетентности.

Издадено е приложение с 50 практики, които са създадени, тествани и използвани от години от български учители в детски градини.

Според екипа методиката е нова, но партньори споделят, че виждат ефекта от прилагането на различни техники и отварянето на пространство за тази тема. Това, което подчертават, е, че имат нужда да работят с по-малко на брой групи деца, за да могат да отделят време за СЕУ спокойно.

<https://roditeli.org>

9 ДИПКУ – Тракийски университет и сдружение „Свят без граници“

Департаментът за информация и повишаване квалификацията на учителите е част от Тракийския университет в Стара Загора. Той е от първите специализирани звена за квалификация на педагогически специалисти в България и е наследник на Педагогическото училище, Полувисшия институт за детски учители и Института за усъвършенстване на учителите в град Стара Загора.

Департаментът си партнира с организации в създаването на: 1. Модел за социално-емоционално учене на ученици (12–14 г.) и техните родители (монографичен труд); 2. Обучения на учители – „Емоционална интелигентност и СЕУ“, „Коучинг подход в образованието“, „Емоционална интелигентност и управление на стреса“ и др.; 3. Международен проект SEEVAL (Социално и емоционално образование за изграждане на приобщаващи училища и ценности), който има за цел да насърчи социалното и емоционалното образование (SEE) в училищата. Проектът подготвя курс за обучение на преподаватели и механизми за действие за прилагане на общоучилищен подход на SEE. Образователните практики за социално и емоционално обучение ще бъдат събирани и споделяни за по-нататъшно използване като свободно достъпен отворен образователен ресурс за подпомагане на преподавателите с педагогически и дидактически инструменти за развиване на уменията на учениците за самоуправление, самоосъзнаване, социална информираност, отговорно вземане на решения, просоциални отношения и ценности. Проектите се реализират в партньорство с Малтийския университет, Румънския изследователски институт, Университета във Венеция и др.

По проектите предстои изследване, а по модела за СЕУ на родители и ученици е направен анализ на получените резултати.

<https://seeval-project.eu/bg>
<https://www.dipku-sz.net/Bg/1>

10 Сдружение „Свят без граници“

Сдружение „Свят без граници“ се стреми да формира общност от прогресивно мислещи млади хора, споделящи ценностите на демокрацията и гражданското общество. Визията му се основава на схващането, че ромите трябва да бъдат овластена група, която има своето място и участва наравно с всички други социални групи в обществото.

Сдружението реализира проект „Фабрика за постижения“, с фокус върху социално-емоционалното учене в мултикултурна среда на ученици от 1–4 клас и техните родители.

Основна цел е създаването на подходяща среда за личностно, социално развитие и образователно включване, разработване на цялостна педагогическа система от доказано работещи методики за изграждане и развиване на социални и емоционални умения при деца на възраст между 7 и 10 години (1–4 клас). За целите на проекта се използват различни модели на социална интелигентност, които да подобрят педагогическите решения в мултикултурна среда.

Методиката за провеждане на социално-емоционално учене в начална училищна степен в мултикултурна среда цели:

1. Да се повиши у учениците чувството за принос и принадлежност към семейството.
2. Да се постави обща цел и всеки да види мястото си сред другите. Повишаване на чувството за собствена ценност и за значимостта на другите.
3. Да се развият у учениците умения да идентифицират истинското приятелство и осъзнаване на уменията да търсиш помощ, когато нямаш ресурси сам да се справиш.
4. Да се развият у учениците умения да изразяват нуждите си и да се постигне по-дълбоко осъзнаване на значението на социалното умение да се търси помощ.
5. Сплотяване на класа чрез повишаване на усещането за взаимна подкрепа, насърчение и окуражаване.
6. Да се насочи фокусът на вниманието върху това от какво насърчаване има потребност ученикът, както и да се повишат уменията за комуникация при наличие на обезкуражаване.
7. Да се насочи фокусът на вниманието върху вътрешните и външните ресурси за справяне и да се повишат уменията за търсене на помощ, подкрепа и съдействие.
8. Усвояване на стратегии за вземане на решение и повишаване на уменията за целеполагане.

<https://www.sviatbezgranici.org/>

11 Фондация „Заедно в час“

Фондация „Заедно в час“ прилага програми, които са насочени към работа с учители и цели училищни екипи. Едната е част от програмата „Нов път в преподаването“ и цели да подпомогне новите учители да развиват своите собствени социално-емоционални компетентности и подпомага същата група учители да развиват тези компетенции у учениците, с които работят като част от преподаването. Друга голяма програма е насочена към работа с училищни екипи като част от програмата „Училища за пример“. Тя цели учителите да развият компетенции за работа с ученици. Също така се организират онлайн обучения, насочени към СЕУ теми за по-широк кръг учители. Екипът на организацията съдейства за планиране и преподаване на уроци, обхващащи академични и СЕУ цели, чрез специфични обучения и обучителни програми през цялата учебна година. Освен самите обучения, е включена и подкрепа, която се осъществява между отделните модули в програмата.

И двете програми залагат на обучителни модули, в които учителите/училищните екипи да осмислят повече рамката, формираща социално-емоционалните умения. В обучителните модули силно застъпено е:

- Планирането на дейности, фокусирани върху изграждането на социално-емоционални умения;
- Целеполагането и проследяването на напредъка по развиването на заложените компетенции;
- Провеждането на уроци, в които СЕУ е интегрирана част от преподаването на академични знания в отделните изучавани дисциплини;
- Развиването на личните социално-емоционални компетенции.
- Паралелно с провеждането на обучителни модули, в които учителите се запознават, осмислят и развиват своите знания в тази област, върви и подкрепа при прилагането на тези идеи във всекидневната работа. Това става чрез посещения на място в училище, където се осъществява следното:
- Наблюдава се планирането и провеждането на уроци с учениците;
- Обсъжда се проследяването на напредъка по зададените цели (и академични, и социално-емоционални);
- Рефлектира се върху предизвикателствата и успехите при интегриране на СЕУ в уроците;
- Извеждат се следващи стъпки за подобряване на процеса;
- Рефлектира се върху личните СЕУ и отражението им/влиятелно в клас;
- Извеждат се следващи стъпки, целящи да подобрят културата на учене в класната стая и училището.

И в двата подхода – обучителен и подкрепящ, се предоставят множество ресурси (вида като примери за интегриране на СЕУ в урока, статии по темата, готови за адаптиране работни листа, учебни материали и др.), достъпни и за по-широката общественост, и специфични за целите на обучение и подкрепа. Те са неизменна съпътстваща част от развиването на компетенциите на самите учители и училищните екипи.

Предстои излизането на доклад с оценка на програмите, но екипът споделя, че на нивото на учители 60% от тях редовно прилагат СЕУ практики в часовете си.

Материалите могат да бъдат открити на сайта Преподаваме.бг.

<https://prepodavame.bg/resursi-za-razvivane-na-sotsialno-emotsionalni-umenia/>

12 Сдружение „Лекари на света“

Сдружение „Лекари на света“ - Сливен е част от международната хуманитарна организация „Лекари без граници“. Екипът е създал **Център за игри и забавления** в един от най-уязвими квартали в гр. Сливен – кв. „Надежда“. Идеята е част от дългосрочна стратегия за подобряване на условията за живот в квартала. В центъра се предоставят игри и забавления за децата от квартала. Организирант се фестивали за деца, цирк и други кампании. Наскоро са изрисували тунела към кв. „Надежда“ в Сливен, където са успели да въвлечат децата да рисуват с някои от артистите. Илюстрациите са създадени от художниците ТОЧКА СПОТ, MOUSE, Krikor Parazyun & Алекси Иванов и вдъхновени от работилници с децата от квартала. Целта е чрез промяна на градската жилищна среда да постигнат промяна на съзнанието. Работят за създаване на по-дружелюбна и здравословна среда. Провеждат фестивал „Красива Надежда“, като в програмата му са включени детски работилници за рисуване, колажи, оцветяване, изрисуване на лица, игри.

Програмата се реализира в партньорство с Aide et Action France, Medecins du Monde France и други.

<https://www.facebook.com/mdmbulgariasliven/>

13 Фондация за предприемачество, култура и образование с проект

Мисията на фондацията е да насърчава, подпомага и подкрепят развитието на културата, образованието, иновациите и предприемаческите качества на младите хора и хората с по-малко възможности. ФПКО насърчава свободата на културното изразяване, организира творчески инициативи в различни области на изкуството, културата, медиите и образованието с независим и творчески характер. Насърчава развитието на межкултурния диалог между различните слоеве на обществото. Осигурява подкрепа за организацията и изпълнението на културни събития, семинари, изследвания и конференции. Екипът постига тези цели чрез реализиране на различни проекти в областта на културата и изкуството на национално и международно ниво.

Реализирането на обучението E|Motions е част от проекта Our Emotions are the Same. Проектът Our Emotions Are the Same има за цел да насърчи социалното приобщаване, межкултурния диалог и овластяването на младите хора чрез дейности, които насърчават самопознанието и саморегулирането на собствените им емоции, които използват иновативни методи, вдъхновени от танца. Тъй като методите се основават на танц и движение, се засилват и артистичните умения на младите хора.

Все още не са налични данни за ефективността на програмата, тъй като обученията се провеждат към настоящия момент.

<https://www.facebook.com/foundationece>

14 Клуб на НСО

Клубът на нестопанските организации в Търговище обединява 33 действащи неправителствени организации от региона, работещи с различни целеви групи във всички сфери на обществения живот. Мисията на клуба е да работи за утвърждаване на ценностите на гражданското общество в региона чрез свободен обмен на идеи и информация. Клубът работи по подхода за ранно детско развитие на **Фондация за деца в риск по света** – България и прилага техните програми за учене чрез игра. Фондация за децата в риск по света работи за насърчаване на ранното детско развитие и учене през игра. ФДРС преобразява живота на деца, семейства и общности в нужда чрез своите програми, основани на доказателства и знания за справяне с травмата и насочени към уязвимите деца, за повишаване на тяхната увереност, самооценка и усещане за принадлежност, както и към развиването на умения и предоставянето на възможности на младежи и възрастни да водят структурирана игра.

Програмата се провежда в „Къща на семейството и общността“ – гр. Търговище, като се прилага и мобилен подход – в читалища, бежански лагер, МБАЛ.

Наблюдава се напредък при голяма част от децата, които редовно посещават програмите.

Програмата се реализира в партньорство с Фондация за детско развитие в САЩ, която прави обучения в сферата на ранното детско учене.

<https://www.bg>

15 Сдружение „Професионален форум за образованието“

Сдружение „Професионален форум за образованието“ е един от пионерите в реализирането на програми за социални умения и личностно развитие на учениците. В периода 1990–2002 г. реализира програма, наречена СТИЛ, в 151-во училище в гр. София. Самата идея да се разработи и реализира програма за социални умения и да се създаде Училищна педагогическа служба донякъде е инспирирана от оскъдната тогава информация за службите Guidance и училищните съветници School Counselors в САЩ, но разработката е изцяло авторска и е създадена на българска почва за българските условия. При разработването на програмата и отделните сценарии на занимания е използвана много различна психологическа и педагогическа литература.

Има издадена книга за експерименталния модел на училището.

Наблюденията на екипа са, че програмата има несъмнен ефект за съграждането на позитивен училищен климат и училищна култура на сътрудничество и сътворчество.

В продължение на 12 години многократно са провеждани процедури за оценка на програмата, и всички те са показали нейната висока ефективност.

Материали по програмата могат да бъдат намерени на <https://uch.bg/>
<https://obrazovatenforum.wixsite.com/pforumedu/--c17zj>

16 Русенска асоциация в помощ на обществото и младите хора

Асоциация „Русе в помощ на обществото и младите хора“ (РАПО) е организация, която се стреми да помага на младежи с по-малко възможности в тяхното развитие, както и на възрастни, чрез използване на неформални образователни методи и инструменти. Основно организацията провежда различни обучения и обменни програми по общественозначими теми, като дискриминация, човешки права, добър и здравословен начин на живот, предприемачество.

Асоциацията е разработила обучителен курс по Еразъм+, който цели насърчаване и подобряване на доброто разбиране и идентифициране на емоциите и предлагане на подходящите знания и инструменти за тяхното управление в младежката работа. Участниците в курса придобиват по-добро разбиране за това как да управляват емоциите и да подкрепят своите млади приятели в тяхното всекидневие. Много младежи са подложени на някаква форма на системно малтретиране, независимо от възрастта, пола, класа или други характеристики (увреждания, етнически произход и т.н.). Емоционалният мениджмънт е полезен инструмент за работа. Младежките работници се стремят също да помогнат за повишаване на осведомеността, като направят насилието и потисничеството видими, и да улеснят интеграцията на маргинализирани младежи, като им помогнат да се справят с емоциите си. Курсът също така цели обмен на добри практики за емоционално насърчаване и задълбочаване на емоционалното управление за младите хора. С този курс освен това екипът цели да събере идеи, водещи до бъдещо сътрудничество, в рамките на различните ключови действия на програма Еразъм+ и на Хартата за качество на принципите за мобилност, за да продължи да се подобрява и да си сътрудничи в бъдещи проекти.

<https://www.facebook.com/associationofruse/>

17 Театър „Цвете“

ТЕАТЪР „ЦВЕТЕ“ е неправителствена организация на професионални актьори и режисьори, които прилагат в работата си новаторски за България интерактивни театрални техники. Екипът помага на деца и младежи, без оглед на техния произход и възможности, да опознаят и приемат себе си и другите; провокира личностното им развитие; окуражава позитивното им включване в обществения живот. Актьорите представят театрални спектакли по значими за тийнейджерите теми, като правата на детето, превенция на насилие, дрога и трафикиране. Зрителите имат възможност да влязат в ролята на потърпевшия, за да изпробват различни модели на поведение за разрешаване на представения казус. Развиват толерантност, емпатия. Канят и родителите и учителите да видят проблемите на младежите през тяхната призма.

Екипът споделя, че получава обратна връзка от младежите, техните учители и родители за това как за 1 седмица децата израстват; различно, интересно, незабравимо.

<https://theatretsvete.eu/>

18 Фондация „Асоциация Анимус“

Фондация „Асоциация Анимус“ е основана от жени, които са професионалисти в помагащите професии – психолози, психотерапевти, социални работници. Създадена е през 1994 г., през 2001 г. придобива статут на организация в обществена полза. Мисията на „Анимус“ е да насърчава здравословната комуникация между хората и равенството между половете в българското общество.

Фондацията развива три основни програми по посока на социално-емоционалното учене и умения:

1. Мобилен психологически кабинет в 3 столични училища в подкрепа на ученици, родители и учители.

Фондацията работи за превенция на насилието, разрешаване на проблемни казуси. Обучение в различни съвременни техники за овладяване на емоционално напрежение сред децата, емоционална подкрепа за децата и предотвратяване на училищния тормоз са само част от темите, които услугата на мобилния кабинет предоставя.

Кабинетът оказва подкрепа на онези деца, които може да са жертви на тормоз, да са извършители на тормоз, да са ставали свидетели на домашно насилие, деца с повишена тревожност, със страхове, с депресивна симптоматика, с поведенчески или когнитивни проблеми, които са израз на различно психично напрежение.

Чрез дейността на мобилния кабинет се представя темата за психичното здраве в класните стаи и как може да се подобри детското емоционално благополучие.

Услугата предоставя гъвкава форма на психологическа помощ в училищата за деца от прогимназиален и гимназиален етап (над 10-годишна възраст). В кабинета може да се правят индивидуални консултации за деца, за родители или за учители, както и за училищни психолози. Работата по време на консултациите се извършва от екип детски психолози, членове на фондация „Асоциация Анимус“.

2. Международно призната програма за развитие на емоционално здрави деца за различни възрасти

За деца от 5 до 7 г. – „Приятелите на Зипи“. В процеса на игра и взаимно учене, и водени от учителя, децата придобиват умения да разрешават конкретни конфликти, да разбират и овладяват както своите собствени емоции, така и тези на другите. Занятията по темите в програмата стимулират децата да се справят с проблеми и кризисни ситуации по здравословен и конструктивен начин. В програмата децата се учат да прилагат различни стратегии за справяне с трудностите, повишават самочувствието си и подобряват устойчивостта си на травматични събития. Това ги еманципира да помагат на себе си и на другите, да приемат и ценят различията между децата в класа.

Програмата е подкрепена от Световната здравна организация и се осъществява в десетки страни по света, като България е 28-та държава, в която се прилага от 2014 г. Ефективността ѝ е доказана чрез множество изследвания в училищата и детските градини, където е била прилагана до момента.

За деца от 8 до 9 г. – „Приятелите на Ябълка“. „Приятелите на Ябълка“ затвърждава стратегиите за справяне и социалните умения, които децата са придобили в рамките на програмата „Приятелите на Зипи“. „Приятелите на Ябълка“ е подходяща за деца от 2-ри до 4-ти клас и обхваща сходни теми: емоции, общуване, създаване на приятелства, разрешаване на проблеми и справяне с трудности. Програмата подпомага емоционалното им развитие и изгражда умения за справяне с трудни чувства и ситуации. Дейностите в програмата дават възможност на децата да упражняват ефективни стратегии за справяне и да развиват социалните си умения. И тук учителят има ключова роля да представя чрез ролеви игри, рисуване, дискусии и истории със същите герои, които този път са заедно с хамстера на име Ябълка.

За деца от 9 до 11 г. – „Паспорт“. Програмата се прилага от учители, преминали през двудневно обучение за прилагане на „Паспорт“ и отново те провеждат часове с децата, по време на които децата разработват свои собствени положителни стратегии за справяне с проблеми чрез ангажиращи дейности: четене на комикси, дискусия, игри, гледане на филмчета. Дейностите по програмата са насочени към децата и създават благоприятна атмосфера, в която може да се говори по трудни теми. Програмата се състои от 18 сесии. Във всяка от тях децата прочитат по един епизод от комикс, илюстриращ темите на програмата, след което участват в занимания, чиято цел е да им помогне да открият и експериментират различни начини за справяне. Въпреки че историите в комиксите са измислени, заниманията в клас включват всекидневни ситуации, в които децата биха могли да попаднат. Сесиите са разпределени в пет модула: Модул 1 – „Емоции, Модул 2 – „Взаимоотношения и взаимна подкрепа“, Модул 3 – „Трудни ситуации“, Модул 4 – „Честност, справедливост и това, което е правилно“, Модул 5 – „Промяна и загуба“.

За деца от 12 до 14 г. – „Клас от приятели“ и за деца от 15 до 17 г. – „Ключ“. Учителите, заедно с децата, се занимават с важни за младежите житейски теми и въпроси, което стимулира учениците да разбират по-добре собствените си трудности, непоносими емоции и вътрешни конфликти. Това повишава емоционалната им интелигентност и капацитета им да се справят с различни сложни ситуации – самотност, усещане, че са различни и никой не ги разбира, вътрешна болка и разкъсване от противоречия или нови вълнения и връзки, създаване и прекъсване на приятелства. Учителите подкрепят способността на учениците да мислят, вместо да реагират на импулсите, страха, яростта, завистта, ревността и други трудни чувства. На групово ниво програмите подобряват общуването между учениците и способността им да изградят приятелски и здравословни взаимоотношения.

Фондацията си партнира с организации от Гърция, Италия, Кипър и Словения.

<https://bezstrah.org/>
<https://animusassociation.org/>

19 ПГАТ „Цанко Церковски“ – Павликени

Професионална гимназия по аграрни технологии е училище с традиции в подготовката на ученици за селското стопанско, полиграфията и туризма.

Гимназията работи по международен партньорски проект, част от програмата „Справяне с преждевременното напускане на училище: ключов принос към програма „Европа 2020“. Проектът има за цел да създаде кратко мултимедийно съдържание, наречено „Дидактически хапчета“ (за използване с PC/Mac, таблет или смартфон), насочено към „житейските компетенции“ (LIFE SKILLS), чиято важност е подчертана от много европейски документи.

„Дидактическите хапчета“ представят проблемни истории и различни варианти за справяне с тях. „Дидактическите“ хапчета имат за цел да стимулират учениците да разсъждават и да насърчават дискусиите между връстници и учители, за да могат учениците по-добре да разберат важността на придобиването на житейски умения.

„Дидактическите хапчета“ служат за развиване на „житейски умения“ като част от общата цел за намаляване на преждевременното напускане на училище, по-специално по отношение на СОП. Все още проектът не е приключил и е рано за оценка. Различните партньори споменават за различно отношение към предоставените материали, свързани със ситуацията, които се разглеждат. Според някои (Италия) ситуацията са по-подходящи за момичета и трябва да се направят леки корекции.

При реализирането на програмата училището си партнира с организации от Чехия, Португалия, Испания, Италия. Един от партньорите е „Джунти Психометрикс“ (Италия) – утвърдено име в създаването на качествени психометрични инструменти за развитие.

<https://pgat.bg/>

<https://www.4gdp.eu/?lang=bg>

20 Сдружение „Нов път“ – Хайредин, програмата „Дизайн шампиони“

Сдружение „Нов път“ – Хайредин е организация, която работи за изграждане на гражданското общество, равноправно участие на ромите в общественно-политическия и икономическия живот, подпомагане на здравеопазването, образованието, науката и културата, подкрепа на социално слаби, инвалиди и лица, нуждаещи се от грижи, подпомагане на социалната интеграция и личностна реализация на групи в неравностойно положение и етнически малцинства.

Сдружение „Нов път“ работи за повишаване на езиковите и социално-емоционалните и познавателните компетентности у децата от подготвителни за училище групи по проект „Шампиони 2022“. Методиката не дава наръчник за употреба, а е кутия с инструменти, в които всеки един учител може да намери много полезни инструменти – за анализиране на нуждите на децата, за дефиниране на проблеми. „Мисия: Капитани на емоциите“ е отворена платформа с увлекателни, лесни и готови за прилагане занимания за социално-емоционална интелигентност в детската градина и училище – ролеви игри, упражнения, мисловни техники, логически задачи и други формати. С платформата се създава общ „език“ между децата, учителите и родителите за социално и емоционално развитие, така че тази ключова част от растежа да стане постоянна практика и у дома, и в клас. За участие могат да кандидатстват детски градини с подготвителни за училище групи и начални училища в цялата страна.

<https://www.facebook.com/people/%D0%A1%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%9D%D0%BE%D0%B2-%D0%9F%D1%8A%D1%82/100003784426791>

21 Програма „Стъпки заедно“ на УНИЦЕФ България и МОН – Превенция на насилието в училище

„Стъпки заедно“ е програма за сигурна училищна среда и превенция на тормоза и насилието в училище, изпълнявана съвместно от УНИЦЕФ България и Министерството на образованието и науката, с активното участие на пет пилотни училища в България:

- 7 СУ „Свети Седмочисленици“, гр. София,
- ПМГ „Проф. Емануил Иванов“, град Кюстендил
- СУ „Георги Бенковски“, град Тетевен
- СУ „Христо Смирненски“, град Искър
- СУ „Свети Свети Кирил и Методий“, град Завет

Целта на програмата е сплотяване на училищната общност чрез изграждане на емпатия, съпричастност, развиване на социално-емоционални умения.

Програмата предвижда работа по следните направления:

1. Повишаване на осведомеността, чувствителността и готовността на училищната общност за работа по проблемите на насилието и тормоза.
2. Развитие на управленския капацитет на училищните ръководства и на координационните съвети за прилагане на цялостен училищен подход.
3. Подкрепа на педагогическите специалисти за справяне с ролята и функциите им, свързани с превенцията на насилието и тормоза.
4. Работа с учениците относно превенцията на насилието и тормоза.
5. Подкрепа за участието на родителите в изграждането на сигурна и безопасна училищна среда.
6. Развитие и ангажиране на силна училищна общност.
7. Взаимодействие с местната общност.

Програмата представлява цялостна училищна политика за сигурна образователна среда и подпомага прилагането на Механизма за противодействие на тормоза и насилието в институциите в системата на предучилищното и училищното образование¹.

На ниво клас се работи по Методиката за работа с класа, чрез която учениците се научават да се обединяват около съвместно определени от тях ценности на класа, правила за поведение и последици. Идеята е всички ученици да бъдат ангажирани творчески чрез разговори, активности, спорт и изкуства, за да изградят собствено разбиране за това как да се справят със ситуации на агресия и тормоз.

На ниво училище са създадени групи за подкрепа от връстници „Миротворци“, насочени към укрепване на уменията на учениците да изслушват и общуват, към социалните им способности, както и към способността им да се застъпват за промяната.

Групите „Миротворци“ се включват в създаването на групи за социален театър, подготовка и организиране с техни съученици на дискусии в часа на класа за превенция на насилието, медиация на конфликтни ситуации между съученици, организиране на ученически събития на общоучилищно ниво и обмяна на опит с „Миротворци“ от други пилотни училища.

Според външната оценка на програмата някои от ползите от нея през погледа на учителите са: намаляване на дистанцията във взаимоотношенията между учители и ученици и по-защитена среда, благодарение на правилата на класа.

Според учениците тази програма ги е научила на емпатия – да мислят как нещо, което правят или казват, се отразява на другите хора. А това умение остава с тях, и няма да изчезне, когато програмата спре или когато завършат училище.

Наблюденията на екипа са, че програмата допринася за подобряване на средата в училище, за по-ниска толерантност към всички форми на насилие и тормоз, за сплотяване на отношенията в класовете и на общоучилищно ниво, за изграждане на училищна общност.

Повече за програмата: <https://www.unicef.org/bulgaria>

www.unicef.org/bulgaria/стъпки-заедно-за-да-спрем-насилието-в-училище

¹ https://ruo-sofia-grad.com/wp-content/uploads/2019/11/Mehzm_protivodejstvie_tormoz_281217.pdf

22 Фондация „Център за изследвания и политики за жените“

Фондация „Център за изследвания и политики за жените“ осъществява дейности, насочени към гарантиране на равнопоставеност между половете в политическата, икономическата и социалната сфера, като интегрална част от процеса на демократизация на българското общество. Екипът работи за ангажиране с проблемите на жените; повишаване на осведомеността в обществото за проблемите на жените; насърчаване на развитието и прилагане на политики, гарантиращи равнопоставеност между половете в България.

Реализира два проекта, насочени към преодоляване на стереотипите по пол, свързани с полагането на грижи – проект „Грижата в ранното детство и ролята на мъжете“ (Early care and the role of men – EcaRoM), <https://ecarom.eu/bg/>, 2021–2023 г., и проект „Грижовни мъже в действие“ (Caring masculinities in action – Carmia) – превенция на насилието, основано на пола, чрез развиване на чувствителност и грижовност. И двата проекта са основани на елементи на социално-емоционалното учене в детската градина (EcaRoM) и сред младежи от 14 до 19 години (Carmia), и се фокусират върху момчетата и мъжете като основна целева група.

По проект EcaRoM е разработена платформа за самообучение на учители в детска градина и начален курс с материали за работа с деца и видеа, които представят методите.

Проектите се изпълняват в партньорство с 5 неправителствени организации от Германия, Австрия, Словения, Литва, Испания и Италия – Istituto degli Innocenti, Флоренция.

<https://ecarom.eu/bg/welcome-to-ecarom/>
<http://www.cwsp.bg/htmls/home.php>

23 Профилирана природо-математическа гимназия „Васил Левски“ – гр. Смолян

Профилираната природо-математическа гимназия „Васил Левски“ в гр. Смолян реализира програма за новоприетите петокласници, която включва в учебната програма обучение по емоционална и социална интелигентност.

Идеята е да се научат децата да се справят с конфликтни ситуации, да работят в екип. Обучението се провежда след съгласуване с родителите.

Включени са 4 области с подтеми:

1. Личност и отговорност
2. Екипност
3. Емпатия, толерантност, градивност при общуване
4. Креативност и убедителност при представяне на идеи

Реализира се в 25 часа, като часовете са през седмица, извън седмичното разписание. В тези часове под формата на ролеви игри децата се учат на полезни неща, съобразени с възрастта им.

http://www.pmg-smolyan.org/work/menu/inovativno_uchilishte/programa.pdf
<https://pmg-smolyan.org/>

24 Нов български университет

НБУ реализира проект „Социални и емоционални умения в ранна детска възраст“.

По проект EU-SELF е създадена уеб платформа с информация за развиването на социални и емоционални умения при децата в ранна и предучилищна възраст.

В днешно време няма съмнение, че социалните и емоционалните умения (СЕУ) са ключов елемент в човешкото развитие. Огромен брой изследвания и официални доклади показват, че ако децата не са придобили минималните СЕУ до около 6-годишна възраст, има вероятност тяхното развитие в следващите етапи от живота им да е изложено на риск. Добре развитите СЕУ при децата допринасят за техния академичен успех, подобряват условията за учене и дават възможност за по-добро бъдеще, за по-щастлив и по-продуктивен живот, а също така са незаменим инструмент за предотвратяването на социално изключване, агресия и тормоз, отпадане от училище, различни типове рисково поведение, психопатология, безработица и т.н. Дефицитът на СЕУ води до лоши академични резултати, може да доведе и до проблеми със социалната адаптация или до сериозна психопатология, злоупотреба с вещества, трудности при намирането на работа, проблеми със закона и т.н. Подкрепата на развитието на СЕУ в ранните години увеличава шансовете на децата за успех в училище, в работата и в живота. Това има директен ефект върху самите деца, но също така и огромен индиректен ефект върху техните семейства, учители и общността като цяло. Проект EU-SELF цели да постигне това с иновативен подход, осъществявайки връзка между научно познание и експертност в сферата на СЕУ и образователните практики.

<https://eu-self.nbu.bg/bg/proekt>

25 Сдружение за педагогическа и социална помощ за деца (СПСПД) ФИЦЕ –България

ФИЦЕ – България подкрепя професионалисти, организации и институции да работят активно за подобряване на качеството на живот на децата в България. Организацията търси, адаптира и създава методики за работа с деца и семейства; организира и провежда обучения, супервизира и консултира професионалисти. Екипът на ФИЦЕ – България е разработил наръчник за възпитаване в ценности и социално-емоционални умения на деца, наречен „Ценностен наръчник“, подходящ за учители, родители, специалисти. В него са представени различни занимания, насочени към развиване на социално-емоционални умения и знания, необходими за изграждане на определени ценности у децата. Възрастовите групи са от 4 до 6 г. и от 7 до 10 г., т.е. деца, посещаващи 3-та и 4-та група в детската градина, предучилищна група и деца от начален училищен етап. Наръчникът е структуриран в две части: „Практически насоки за възпитаване в ценности на деца (възраст от 4 до 6 г.)“ и „Практически насоки за възпитаване в ценности на деца (възраст от 7 до 10 г.)“. Всяка част започва с информация за социално-емоционалното развитие на детето в съответната възраст, как се отразява то в поведението на детето и каква е връзката между социално-емоционалните умения и ценностите. Ценностите, които са предложили авторите и за двете възрастови групи, са следните: благодарност, увереност, дисциплина, добротворчество, емпатия, грижа за околната среда, постоянство и търпение, целеустременост, уважение и толерантност, приятелство и чувство за общност, отговорност за собствените действия, честност, самостоятелност и автономност.

Наръчникът е подходящ за работа с деца от малцинства, деца със СОП, бежанци и др. Той включва сценарий и мултимедийна презентация. Адаптирани видеоклипове за СЕУ.

<https://fice-bulgaria.org>

26

Сдружение „Равновесие“ – Бургас. Проект „Лесно като детска игра (Интерактивна академия за емоционална интелигентност)“

Сдружение „Равновесие“ – Бургас е основано от група съмишленици на 16 август 1999 г. Мисията на сдружението е да утвърждава гражданските и човешките права, да подпомага малцинствени и социално неравностойни групи, хора с умствени, физически и поведенчески дефицити, да подкрепя децата, младежите и жените в тяхната реализация, да оказва високо професионална психологическа и социално-психологическа помощ. Сдружението насочва дейността си в областта на образованието, социалната дейност, гражданските и човешки права.

Сдружението реализира проект „Лесно като детска игра (Интерактивна академия за емоционална интелигентност)“, насочен към социално-емоционално образование на децата и техните семейства чрез създаване и въвеждане на интерактивна програма за обучение в началното училище. Реализира се в ОУ „Христо Ботев“ в град Черноморец и ОУ „Отец Паисий“ в село Равна гора, община Созопол. В процес на разработване е обучителна програма за социално-емоционално образование за деца от втори до четвърти клас, която ще бъде разпространена сред учителите от община Созопол и всички педагози, които проявят интерес. Структурирането на програмата и обучението на малките ученици е съвместна работа на педагозите от училищата и експерти от сдружение „Равновесие“.

<http://ravnovesie.eu/>

27

„Зона Семейство“

Сдружение „Зона Семейство“ подкрепя децата и семействата да живеят по-добре заедно, да се развиват и общуват уверено в общността.

Сдружението разработва методика за обучение в социални и емоционални умения като част от елементи на възстановителна общност по проект „Кръгове на решения“. Проектът цели да насърчи позитивния училищен климат и дисциплината чрез адаптиране и прилагане на модела „Възстановителна практика“ в НУ „Хаджи Генчо“ в гр. Тетевен. За да може да се реализира успешно този модел, е необходимо да се работи целенасочено по подготовка на училищната среда за развиване у децата на проактивни умения да решават проблеми. Целта на методиката е да се подкрепят специалистите при работата им с децата. Във връзка с това методиката предоставя информация и насоки, които да послужат на училищната общност, за да достигане до общо разбиране за социално-емоционалната интелигентност и да стимулира развитие на политики и мерки на ниво училищна култура.

<https://www.facebook.com/people/%D0%A1%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%97%D0%BE%D0%BD%D0%B0-%D0%A1%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE/100071007622357/>

28 Шуменски университет „Константин Преславски“ – образователна програма „Играй с Фори“

Образователната програма „Играй с Фори“ (Play with Fori) е създадена от преподавателя в Шуменския университет доц. д-р Севджихан Еюбова и е включена в Компендиум за добри практики в Европа за развитие на социално-емоционалните умения в предучилищна възраст по проекта EU-SELF.

Образователната програма „Играй с Фори“ се прилага в предучилищна възраст. Това е иновативна образователна програма с ясна образователна структура. Играта цели изграждане на емоционална грамотност у децата. Чрез нея се разглеждат и процесите на взаимодействие не само между връстници, но и между деца и възрастни (родители и учители), като така става възможно да се приложат знанията, нагласите и уменията за разбиране и контролиране на емоциите, за развиване на емпатия към другите и поддържане на позитивни взаимоотношения, както и за взимане на отговорни решения. Съдържанието и дидактическите занимания са разпределени в модули, които се реализират от учители в детските градини. Програмата носи името на основния герой в нея, таралежчето Никифор – Фори, с което децата преминават през света на емоциите заедно. Основната цел на програмата е да развива речника на децата по отношение на емоциите. Играта включва оценка с картинен тест, при който децата се опитват да назоват емоциите според лицевите изражения на таралежчето.

Направена е оценка на образователната програма на Шуменския университет чрез събиране на входящи и изходящи данни за броя думи в активния емоционален речник на децата. Анализът показва статистически значими различия в полза на повишаването на броя думи за емоции при децата и по-малко грешки при изходящата диагностика.

<https://playwithfori.com>

29 „Карин дом“

„Карин дом“ е организация с нестопанска цел, основана през 1994 г. от потомствения дипломат и филантроп Иван Станчов. Организацията има водеща роля в предоставянето на професионални услуги за деца със специални нужди и техните семейства.

Фондация „Карин дом“ провежда обучение, сертифицирано от МОН, на тема „Емоционалната грамотност при децата – как да я развиваме“. Обучението дава както теоретични, така и практически знания и развива умения за прилагане на социално-емоционалното учене на ниво детска градина и в ранен училищен етап, както и специфика за въвеждане на темите при деца със специални нужди. Целта на програмата е работещите в сферата на образованието и социалната грижа да припознаят необходимостта от ранното емоционално ограмотяване както при деца с невротипично развитие, така и при деца със специални нужди. Програмата предоставя практически инструменти под формата на игри и дейности, приложими в индивидуална и груповата среда. Програмата е насочена към специалисти, работещи с деца от 0 до 12 години.

В обратните връзки след обученията обучаемите споделят удовлетворение от наученото и готовност да го приложат в практиката си.

<https://karindom.org/>

КАКВО РАЗБИРАНЕ ВЛАГАТ ОРГАНИЗАЦИИТЕ В ДЕФИНИЦИЯТА НА СОЦИАЛНО-ЕМОЦИОНАЛНОТО УЧЕНЕ?

Организациите, които предлагат програми по социално-емоционално учене, нямат единно разбиране за терминологията. Най-често в основата на програмите стои дефиницията на общността за сътрудничество за академично, социално и емоционално обучение.

„Социално-емоционалното учене е процесът, чрез който децата и възрастните придобиват и прилагат ефективно знанията, нагласите и уменията, необходими за да разбират и управляват емоциите, да поставят и постигат положителни цели, да чувстват и проявяват съпричастност към другите, да установяват и поддържат подкрепящи взаимоотношения и да вземат отговорни решения.“ (CASEL, 2015 [22]; Wessberg et al., 2015) ⁴

По-долу са обобщени ключовите области в разбирането за СЕУ:

1. СЕУ е процес на развиване на социално-емоционални компетенции, т.е. нагласи, убеждения, умения и поведенчески модели.
2. Чрез социално-емоционалното учене се развиват поведенчески модели за успешно участие във всички сфери на живота.
3. Социално-емоционалното учене допринася за осъзнатост, увереност, ефективност на личността.
4. Развива умения за ефективно общуване, разбиране на собствените емоции и разпознаване на емоциите на другите, асертивност.
5. Спомага за управление на емоциите, мирно разрешаване на конфликти, поддържане на добри отношения с другите, разбиране за добро и зло, справедливо и несправедливо.
6. Развива умения за емпатия, толерантност и способност за преживяване на загуби.
7. Учение чрез преживяване, което допринася за развиване на съпричастност, социална ангажираност и емоционална подкрепа.

Цитати от интервюта с участниците:

„Социално-емоционалното учене е процес, чрез който се развиват поведенчески модели, критично важни за всяка една сфера в нашия живот.“

„Чрез развиването на социална и емоционална интелигентност, допринасяме за своята осъзнатост, качествена самоувереност, ефективност и удовлетвореност.“

„СЕУ е процесът на развиване на социално-емоционални компетенции, т.е. нагласи, убеждения, умения и поведенчески модели.“

„Развиването на емоционална компетентност при децата включва разбиране и управление на емоциите, мирно разрешаване на конфликти, поддържане на добри отношения с другите, разбиране за добро и зло, справедливо и несправедливо.“

„Развиване на умения за емпатия, толерантност и способност за преживяване на загуби.“

„Чрез социално-емоционалното обучение децата и възрастните усвояват и прилагат ефективно знания и умения, необходими за:

- разбирането и управлението на емоциите;
- изпитването на емпатия и асертивност;
- създаването и поддържането на позитивни взаимоотношения;
- отговорното вземане на решения.

В Пр. 1 може да се види пълният списък от дефиниции, които участниците дават за СЕУ.

⁴ The Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL) / <https://casel.org/what-is-sel/>

Най-често организациите посочват, че програмите развиват умения за:

1. управление на емоциите и поведението;
2. справяне с негативните емоции страх, тъга, отвращение, гняв;
3. ефективно общуване;
4. създаване на връзки и приятелства, сътрудничество;
5. отговорно взимане на решения;
6. работа в екип;
7. увереност;
8. критично мислене;
9. мирно разрешаването на конфликти;
10. целенасоченост и постоянство;
11. асертивност;
12. емпатия;
13. емоционална грамотност, умения за емоционална регулация, саморегулация на поведението;
14. гъвкавостта, креативност, решителност.

Според участниците в изследването програмите също така насърчават личността към себенаблюдение, повишават осъзнатостта за въздействието на емоциите върху човешкото поведение, развиват междуличностните отношения, представянето и постиженията. Насочват вниманието към теми, свързани с отношенията в група и уместните прояви на емпатия и асертивност. Разширяват кръгозора на децата за възможности за избор на професии, включително професии, свързани с грижи.

КЪМ КАКВИ ГРУПИ ДЕЦА И ПОДКРЕПЯЩИ ВЪЗРАСТНИ СА НАСОЧЕНИ ПРОГРАМИТЕ?

Програмите са насочени към целия спектър от деца и млади хора на възраст от **3 до 24 години**, както и към педагози, родители и други подкрепящи възрастни.

Целева група	Организации, които реализират програми
Програми, насочени към деца и млади хора, в това число специфични групи	
от 3 до 6 години	(Red Paper Plane, фондация „Багра“, фондация „Фонд ИГА“, СНЦ „Асоциация Родители“, ФИЦЕ –България, Шуменски университет – „Играй с Фори“
от 7 до 11 години	Сдружение „Знание“, фондация „Фонд ИГА“, „Стъпки Заедно“ на УНИЦЕФ България, СЕУР „Гетия Понтика“ – гр. Каварна, Red Paper Plane, фондация „Багра“, ФИЦЕ – България, сдружение „Равновесие“
Млади хора от 14–15 до 24 години	Международна награда на херцога на Единбург, театър „Цвете“, Русенска асоциация в помощ на обществото и младите хора.
Деца с нарушен слух деца	Академията за деца от глухата общност „Анди и Ая“ на фондация „Силата на глухите деца“
Деца, обучаващи се в мултикултурна образователна среда	„Фабрика за постижения“ на сдружение „Свят без граници“
Деца от Украйна	СЕУР „Гетия Понтика“ – гр. Каварна, Електронни учебни модули за деца „Учим с е-емоционална интелигентност“, с версия на украински език.
Деца от уязвими общности и техните родители (роми, бежанци, деца в болнична среда, деца от малки населени места)	Клуб на НСО, ФИЦЕ – България, Знание – „Палитра от емоции“
Мъже и момчета	Център за изследвания и политики за жените
Програми, насочени към подпомагащи възрастни	
Учители от всички образователни етапи, училищно ръководство, педагогически съветници и училищни психолози, родители и/или младежки лидери	Фондация „Фонд ИГА“, Сдружение „Свят без граници“, Фондация „Заедно в час“, Програма „Стъпки Заедно“ на Уницеф България, Фондация „Партньори – България“, „Зона Семейство“, Сдружение „Равновесие“.
Специалисти за приложение на програми по СЕУ в рамките на индивидуални и групови сесии с деца със специални нужди.	Фондация „Карин дом“
Програми, ориентирани към цялата училищна система	
Системни практики, които работят с цялата образователна общност в ДГ или училището.	Фондация „Фонд ИГА“, сдружение „Свят без граници“, програмите на фондация „Заедно в час“, програма „Стъпки Заедно“ на УНИЦЕФ България
Програми, които адресират конкретни периоди от развитието на децата, свързани с преходите между детска градина и училище, начална образователна степен и прогимназия, детство – младежка възраст, училище – независим живот.	ППМГ „Васил Левски“ – Смолян, фондация „Фонд ИГА“.
Онлайн базирани програми с разработени казуси по СЕУ, методология и инструменти за оценка	
Онлайн базирани със свободен достъп за младите хора.	ПГАТ „Цанко Церковски“ – Павликени, СЕУР „Гетия Понтика“ – гр. Каварна, Есагот на фондация ЦИПЖ, програма „Стъпки Заедно“ на УНИЦЕФ България
Уеб-базирана платформа с информация за развиването на социални и емоционални умения при деца в ранна и предучилищна възраст	Международен проект на НБУ

КАКЪВ ОБХВАТ ДОСТИГАТ ПРОГРАМИТЕ ПО СЕУ?

Програми по социално-емоционално учене се провеждат от екипите на неправителствени организации (НПО), училища и детски градини, младежки центрове, университети, читалища в над 40 града и села на България.

Те обхващат възрастови групи на деца и млади хора от 3 до 24-годишна възраст. Съществуват програми по социално-емоционално учене за деца със специални образователни потребности или такива, които идват от уязвими групи. В зависимост от формата на провеждане, капацитета на екипите, мястото на провеждане и финансирането програмите имат обхват от 10 до около 2000 деца и млади хора годишно, като това не отразява програмите, които са реализирани през електронни модули.

КАКВИ СА ФОРМИТЕ, ПОД КОИТО СЕ РЕАЛИЗИРАТ ПРОГРАМИТЕ ПО СЕУ?

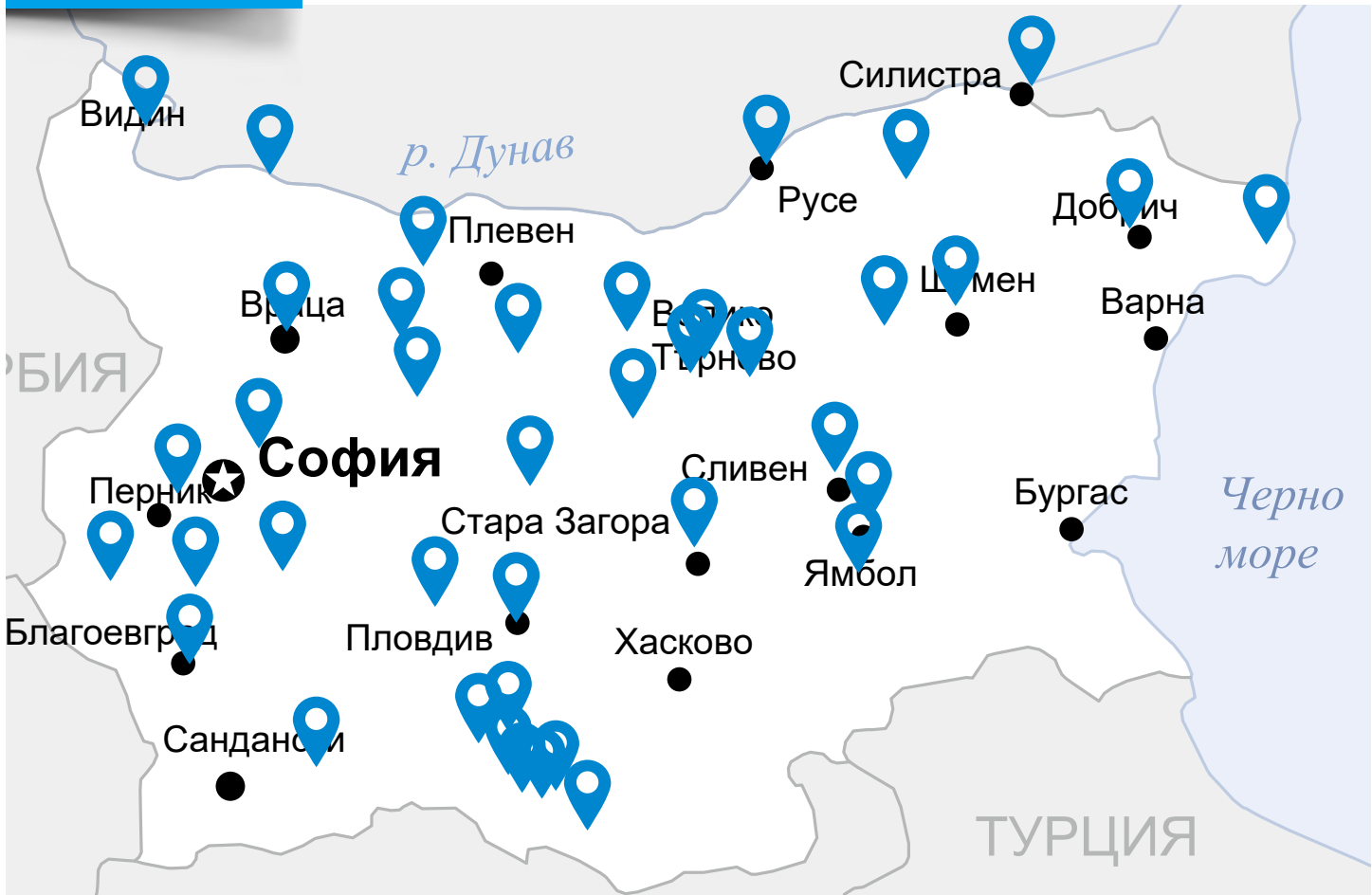
Програмите по СЕУ се провеждат като:

1. извънкласни дейности;
2. час на класа;
3. в учебните часове по отделни предмети (в час по гражданско образование, БЕЛ, изкуства и др.);
4. отделен час;
5. във всекидневната работа на децата;
6. онлайн обучение през електронна платформа;
7. международен обучителен курс;
8. театрални представления;
9. индивидуални консултации;
10. по индивидуален учебен план;
11. методика, която е вградена във всекидневната програма на децата в ДГ;
12. училищна политика за приобщаване на децата след 5 клас;
13. допълнително занимание в 4 групи на ДГ;
14. сертифициран курс за подготовка на специалисти.

Двете форми, които участниците посочват като най-често използвани за реализирането на програми по СЕУ, са извънкласните дейности и часът на класа. Само в една от програмите е постигнато договаряне за допълнителен час.

По-долу е приложена карта на местата в България, за които има информация от организациите, за достъп на деца и млади хора до програми за СЕУ.

БЪЛГАРИЯ

Най-често програмите по СЕУ се провеждат **1 път в седмицата** (8 организации посочват този отговор). Екипите, които реализират програми в детски градини, се стремят да намерят своите всекидневни упражнения, ритуали, материали, които да използват в работата си с децата, за да ги подкрепят да разберат емоциите си, да намират решение при конфликт и алтернатива. Стремят се да взаимодействат с учителите и родителите. **Малка част от програмите се реализират два пъти седмично**, а при два проекта все още не е установена честота на прилагане на методите, предстои да бъде уточнена след провеждане на тестове в избрани детски градини и училища. **Само една от програмите се реализира интегрирано във всекидневието на децата.** Продължителността на часа е съобразена с възрастовите особености на децата. Онлайн курсовете са налични без прекъсване. Те са на разположение на родители, учители, психолози и други специалисти, работещи с деца.

Една от програмите препоръчва оптимален вариант от един **учебен час седмично в рамките на 6 седмици, като последователно всеки модул се демонстрира в класа, след което учениците имат задача да го преминат още веднъж самостоятелно и да изпълнят определена практическа задача за домашна работа.** В следващия час се споделяне/дискутира наученото по съответната тема и се извършва демонстрация на следващия модул.

Прави впечатление, че повечето програми се провеждат в свободното от учене време на децата и младите хора, и то най-често 1 път седмично. Има нужда от по-задълбочено проучване дали това е ефективно и достатъчно за развитието на заложените умения.

КАКВИ МЕТОДИ ПРИЛАГАТ ЕКИПИТЕ ПРИ РЕАЛИЗИРАНЕ НА ПРОГРАМИТЕ ПО СЕУ?

Организациите посочват, че най-често използват :

1. интерактивни методи на учене чрез преживяване и упражняване на уменията в безопасна, защитена и сигурна среда, като работа по групи, ролеви игри, дискусии, казуси, проектно базирани дейности;
2. техники от дизайн мислене;
3. креативни занимания;
4. тренинги;
5. техники на образователната драма и форум театър;
6. индивидуални консултации с деца, учители и родители, интерактивни методи на работа с деца в група;
7. дискусия, игри за себепознание, игри, стимулиращи опознаването на другия, емоционални карти, книжки, пъзели, двигателни дейности, игри за подобряване на саморегулацията при децата.

Екипите от организациите посочват, че най-ефективни при реализирането на програмите по социално-емоционално учене са интерактивните методи. Те са ориентирани към цялостно изграждане на личността, а не само към познания. Преди всичко водят към ценности и практически умения за справяне с житейски ситуации и осъществяване на отговорен избор. Акцентът пада върху непосредственото общуване между децата и възможността да се учат от собствен опит и преживявания. Ролята на водещия е главно да създава безопасна среда и да подпомага процеса на общуване и споделяне. Дава се възможност на участниците да прилагат на практика информацията и уменията и да планират как да ги използват в бъдеще.

Някои от програмите използват подходите връстници подкрепят връстници, наставничество, включване в доброволчески инициативи и водене на кампания в социалните мрежи.

ВОДЕЦИ НА ПРОГРАМИТЕ

Водеци по програмите по СЕУ са обучени учители, психолози, експерти от НПО, мултидисциплинарни екипи, специални педагози и обучени да работят с деца режисьори и актьори. Екипите от организациите споделят, че програмите по СЕУ се реализират успешно само ако обучителите са предварително подготвени и са чувствителни към груповата динамика. Предварителното планиране също е много важно. Част от този процес е поемането на отговорност от самите обучавани и планирането на свои лични обучителни цели.

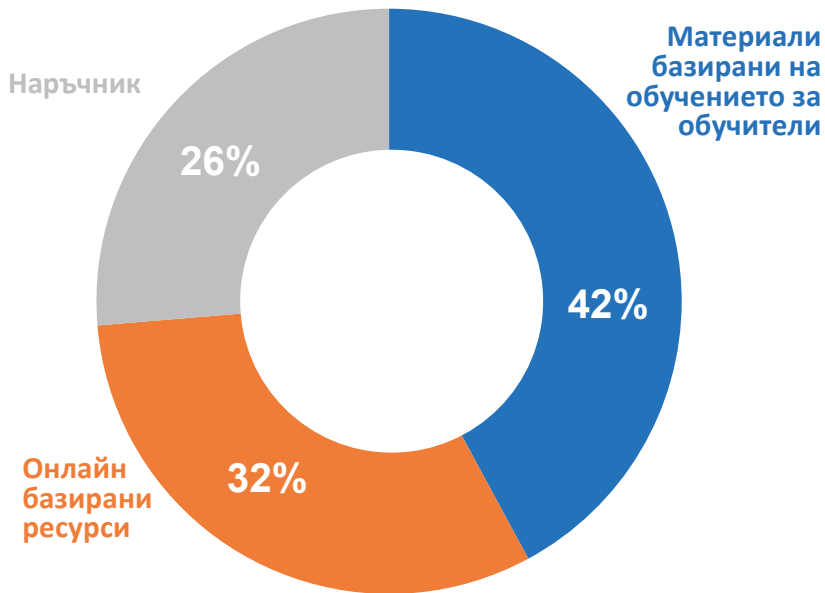
ПОДГОТОВКА НА ОБУЧИТЕЛИТЕ

Повече от половината организации отделят специално време и внимание за първоначален тренинг за развиване на социално-емоционалните компетентности на учителите и водещите на групи. Предварителната подготовка включва сесии за себепознание, нагласи, работа с емоции и чувства, поведение, ефективно общуване, взимане на решения. Важна част от подготовката са уменията за създаване на безопасна, приобщаваща и подкрепяща среда в класната стая, както и идеите за това как да се интегрират социално-емоционалните компетентности в преподаването по всички учебните предмети. Познаването на множеството теории и стратегии за СЕУ е гаранция за ефективното провеждане на заниманията с децата.

КАКВИ МЕТОДИ ПРИЛАГАТ ЕКИПИТЕ ПРИ РЕАЛИЗИРАНЕ НА ПРОГРАМИТЕ ПО СЕУ?

РЕСУРСИ, КОИТО ПОЛЗАТ ВОДЕЩИТЕ НА ПРОГРАМИТЕ

Водещите на програми по СЕУ ползват материалите от обучението за обучители, онлайн базирани ресурси, като 5 от организациите предлагат и наръчници за прилагане на програми по социално-емоционално учене. Има издадени и две университетски изследвания по темата от Шуменския и от Старозагорския университет.

КАК СЕ ФИНАНСИРАТ ПРОГРАМИТЕ?

В рамките на своята програма „Социално-емоционално образование“ фондация „Лъчезар Цоцорков“ финансира в периода май 2020 – юни 2022 г. 14 проекта за социално-емоционално учене с основна целева група деца на възраст от 3 до 10 години. Част от описаните програми са разработени и финансирани през европейски проекти по програма Еразъм+, програмите на Европейския съюз „Права, равенство и гражданство“ и „Дафне 2021“.

Една от програмите е партньорска между УНИЦЕФ България и Министерството на образованието.

Някои от програмите разчитат на стопанска и проектна дейност, както и частично на дарения и доброволен труд от авторския екип.

КАКВИ РЕЗУЛТАТИ ОТ РЕАЛИЗИРАНЕТО НА ПРОГРАМИТЕ ПО СЕУ СПОДЕЛЯТ ЕКИПИТЕ?

„Намираме програмата за изключително широкообхватна и полезна за младите хора в днешния динамичен и бързо променящ се свят. Рамката на наградата може да бъде план за инвестиране в човешкия капитал. Реализирането на програмата мобилизира ресурсите на местните общности и създава чувство за ангажираност и принадлежност. Засилва се гъвкавостта и се подобряват възможностите за заетост и предприемачество, промотират се глобалното благополучие и ресоциализацията на младите хора.“

Международна награда на херцога на Единбург – България

„Програмата води до личностна трансформация, повишаване на доверието, на усещането за смисъл, принос и принадлежност, отговорност, целенасоченост, конструктивни взаимоотношения, повишаване на самоосъзнатостта, придобиване на социални познания.“

Международен проект SEEVAL, ДИПКУ – Тракийски университет

„Най-много ценя това, че учителите, родителите, децата си тръгват с много въпроси за размисъл, провокирани са да видят и друга перспектива, чувстват се обогатени, окрилени, окуражени.“

Сдружение „Свят без граници“

„Имаме много позитивни отзиви от психолози, педагози, родители в България. Към версията на украински проявиха интерес психолози, базирани в Полша и Швеция, които работят с украиноезични деца.“

СЕУР „Гетия Понтика“ – гр. Каварна

„Все още е съвсем нова методика, но това, което споделят нашите градини партньори, е, че виждат ефекта от прилагането на различни техники и отварянето на пространство за тази тема. Това, което подчертават, е, че имат нужда да работят с по-малко на брой групи деца, за да могат да отделят време за СЕУ спокойно.“

СНЦ „Асоциация Родители“

„Силните страни на „Мисия: Капитани на емоциите“, както ги виждат 100 учители от тестовата група:

- напълно готови занимания, които се надграждат
- лесно приложими без предварителна подготовка
- занимателни и лесни за разбиране от децата
- леки, но резултатни, дори и при най-малките
- заниманията следват последователна система
- има занимания за всеки тип учител – артс&крафтс, игри, на открито, екипни дейности, драма
- на един клик разстояние, където и да сме с децата
- иновативни и много весели за децата
- създават общ език в класа, когато говорим за емоции
- с визуални материали, които децата помнят по-лесно
- дават моментални работещи инструменти за трудни ситуации
- могат лесно да бъдат препращани на родителите, за да премине темата и у дома
- модерен дизайн на платформата и усещане за иновативност
- лесно ориентиране в платформата
- мога да започна винаги и от всяко едно занимание
- с всяко занимание уча нови неща за емоциите, които аз самата не знаех“

Red Paper Plane, фондация „Багра“

КАКВИ РЕЗУЛТАТИ ОТ РЕАЛИЗИРАНЕТО НА ПРОГРАМИТЕ ПО СЕУ СПОДЕЛЯТ ЕКИПИТЕ?

„Получаваме обратна връзка от младежите, техните учители и родители – за 1 седмица децата израстват; различно, интересно, незабравимо.“

Театър „Цвете“

„Програмата ни е сравнително нова, но вече забелязваме, че дори само при 10 дни провеждане в рамките на един фестивал постоянното присъствие и обяснение на правила на игра и поведение с уважение към децата, те вече са много по-спокойни и самостоятелни.“

Сдружение „Лекари на света“

„Нашите наблюдения, както и на нашите ученици, родители и педагози, сочат, че програмата имаше несъмнен ефект за съграждането на позитивен училищен климат и училищна култура на сътрудничество и сътворчество.“

Сдружение „Професионален форум за образованието“

„Реализирането на програмата надхвърли очакванията ми. Благодарение на картинен тест бе възможно да се направи оценка на усвоените думи за емоции, да се анализира кои лицеви изражения са най-лесни за декодиране и кои по-трудни, но най-интересният и неочакван резултат дойде от обратната връзка с учителите, които споделиха, че след прилагане на дейности по програмата също са променили своето отношение към социално-емоционалното учене и са станали по-толерантни и разбиращи към емоциите на децата, с които работят.“

Севджихан Еюбова, програма „Играй с Фори“, Шуменски университет „Константин Преславски“

„Програмата допринесе за подобряване на средата в училище, по-ниска толерантност към всички форми на насилие и тормоз, сплотяване на отношенията в класовете и на общоучилищно ниво, изграждане на училищна общност.“

УНИЦЕФ България

Все повече са доказателствата за ползите от въвеждането на целенасочени и устойчиви програми за социално-емоционално учене и положителното въздействие както върху учениците, така и върху възрастните и училищните общности. Те са свързани с развиването на социални и емоционални умения, с академични резултати, психично здраве, здравословни поведения, училищен климат и безопасност, както и с резултати, важни за успеха през целия живот. През последните няколко години, в контекста на пандемията от Covid-19 и кризата с психичното здраве на децата и подрастващите, програмите за СЕУ в училище се разглеждат като обещаващ начин да се насърчи емоционалното благополучие и да се намалят проблемните поведения.

Благодарение на множество проекти на фондация „Лъчезар Цоцорков“, УНИЦЕФ, европейските програми „Еразъм“ и „Дафне“ в България е натрупан опит в прилагането на програми за социално-емоционално учене. В повече от 40 града и с над 2000 деца се реализират проекти, развиващи умения за себепознание и увереност в собствените възможности, самоуправление на емоциите и поведението, социални умения, умения за създаване на връзки и приятелства, отговорно вземане на решения.

Тези умения са част от глобалните цели спрямо децата и младите хора, които българското общество си е поставило в ЗПУО, но до които не винаги успява да достигне през задължителната учебна подготовка.

Повечето програми за социално-емоционални умения се провеждат в свободното време на децата и младите хора, най-често веднъж седмично, като извънкласни форми. Това поставя нуждата от по-задълбочено проучване дали това е ефективно и достатъчно за развитието на заложените умения. В Европа има различни примери как социално-емоционалното учене е неразделна част от училищното образование и училищната програма.

Важно е да се отбележи, че програмите се водят от предварително обучени учители и психолози, като самите те преминават през сесии за себепознание, нагласи, работа с емоции и чувства, поведение, ефективно общуване, вземане на решения. Ефективната подготовка се базира на вярването, че когато учителите и директорите, които са наясно със собствените си емоции и с това как тези емоции влияят на класната стая и училищната среда, са по-склонни да подкрепят учениците да разберат собствените си емоции.

При реализирането на програмите за социално-емоционално учене се използват разнообразни методи и подходи, като най-ефективни са тези, които допринасят за цялостно развитие на личността. Някои от програмите използват подходите връстници подкрепят връстници, наставничество, доброволчески инициативи и застъпничество.

Екипите споделят, че като резултат от прилагането на програмите, освен горепосочените умения, се развива безопасна, приобщаваща и подкрепяща среда в класната стая и се изграждат позитивен училищен климат и училищна култура на сътрудничество

Картографираните организации са разработили множество наръчници, онлайн ресурси, програми, казуси и упражнения в помощ на екипите, които развиват социално-емоционални умения.

Натрупаните ресурси дават възможност да се развият училищни програми за социално-емоционално учене и умения и да се надградят вече съществуващите методики и практики с експертната помощ на университетите и неправителствения сектор.

КАКВИ СА ВЪЗМОЖНИТЕ БЪДЕЩИ СЪПКИ И СЦЕНАРИИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ПРОГРАМИТЕ ПО СЕУ В БЪЛГАРСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ?

Въпреки че в ЗПУО са заложи цели за образование, основано на компетенции, все още фокусът в учебните програми и училищните политики пада върху когнитивните умения на децата и способността им да възпроизвеждат научена информация. Емоционалният свят и благосъстоянието на децата са оставени на проактивността на учителите или на местните граждански организации. Има много обещаващи практики, но те са доста фрагментирани, основани на проекти, и често им липсва подходяща оценка на въздействието. Липсва визия на национално ниво за системно, целенасочено и устойчиво развитие на СЕУ в образователната система, още от детската градина.

Ролята на МОН е да дефинира по-широките правомощия и автономията на училището, включително по отношение на учебните планове и учебните програми, за да се отговори по-адекватно на холистичните потребности от развитие на всяко дете, които освен когнитивната страна включват и социално-емоционалното, духовно-нравственото и физическото развитие на децата, както е посочено в ЗПУО.

В този контекст и на база на резултатите от картографирането предлагаме следните стъпки, които да подпомогнат устойчивото въвеждане на програми и подходи за развиване на социално-емоционални умения сред децата и учениците:

1. Обединяване на всички заинтересовани страни около значимостта на СЕУ за успеха и благосъстоянието на децата и постигане на единно разбиране за това какво включва СЕУ и къде е мястото му в образователната система.
2. Обединяване и осигуряване на достъп до всички създадени ресурси по СЕУ в обща библиотека, напр. Дигиталната раница или друга подходяща платформа, и популяризирането им в образователната общност.
3. Създаване на инструменти за оценка на умения, придобити през програмите по СЕУ съвместно с университети и изследователски екипи.
4. Изграждане на капацитет на специалистите за прилагане в образователната система чрез университетската подготовка на бъдещите учители, чрез продължаваща квалификация, както и чрез създаване на общности за обмен на знания, идеи и практики.
5. Интегриране на социално-емоционалните умения и подкрепата за благосъстоянието на децата и учениците в Референтната рамка за ключовите компетентности за учене през целия живот и в държавните образователни стандарти, вкл. в Стандарта за управление на качеството.
6. Подпомагане на детските градини и училищата в създаването на интегриран училищен подход за прилагане на основани на доказателства практики и програми по СЕУ на нивото на класа, училището, извънкласните занимания, цялостната училищна среда.
7. Подпомагане на координирани партньорства между училището, семействата и общността за на сърчаване и подкрепа на развитието на учениците.

„Неучебен предмет“, книга, в която ръководителката на училищна педагогическа служба Светлана Нанчева описва програмата и работата по нея. Книгата не е със свободен достъп, може да се поръча от електронен магазин www.uch.bg

Аугусто Боал - <https://adopto.net/art/223-augusto-boal-estetika-stawane>

<https://kapitani.rpplane.com>

www.partnersbg.org

<https://learn.deafkids.bg>

<https://prepodavame.bg/resursi-za-razvivane-na-sotsialno-emotsionalni-umenia/>

<https://eiqkids.twopartners.info/>

Версия на украински език: <https://eiqkids.twopartners.info/ukrainian/>

casel.org

<https://www.4edu.online/публикации-на-светлана-нанчева>

<https://bezstrah.org>

www.unicef.org/bulgaria/стъпки-заедно-за-да-спрем-насилието-в-училище

„Играй с Фори“: <https://playwithfori.com>

БИБЛИОГРАФИЯ СЕУ

1. Голман, Д. (2010). Новата социална интелигентност. Изд. „Изток-Запад“, С.
2. Голман, Д. (2011). Емоционалната интелигентност. Изд. „Изток-Запад“, С.
3. Изард, К. (2017). Психология на емоциите, ИК „Здраве и щастие“, С.
4. Мишел, У. (2020). Тестът „Маршмелоу“, Изд. „Изток-Запад“, С.
5. Ганди, А. (2017). Даровете на гнева, ИК „Кръгзор“, С.
6. Сийгъл, д-р Даниъл и д-р Тина Пейн Брайсън. (2018). Дисциплина без драма. Как да развием потенциала на детския мозък, ИК „Хермес“, С.
7. Селигман, М. (2021). Благоденствие и Мозъкът разкрива, ИК „Хермес“, С.
8. Дук, Д. (2021). MINDSET. Нагласата на ума, ИК „Кибеа“, С.
9. Розенберг, М. (2029). Общуване без агресия. Наръчник по ненасилствена комуникация, ИК „Кръгзор“, С.
10. „Skillstreaming in Early Childhood“, „Skillstreaming in Elementary School“ (McGinnins et al.)
11. „Social Decision Making/ Social Problem Solving“ (Bruene Butler, Romasz-McDonald, Ellis) и др.
12. Образователната програма „Играй с Фори“ и резултатите от съпътстващото изследване са публикувани в монографията: Еюбова, С. (2022), Развитие на емоционалната грамотност в предучилищна възраст. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, ISBN: 978-619-201-627-2.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1: РАЗБИРАНЕ ЗА СОЦИАЛНО-ЕМОЦИОНАЛНО УЧЕНЕ (ЦИТАТИ ОТ УЧАСТНИЦИТЕ В ИЗСЛЕДВАНЕТО)

Разбиране за социално-емоционално учене

Социално-емоционалното учене е процес, чрез който се развиват поведенчески модели, критично важни за всяка една сфера в нашия живот. Чрез развиването на социална и емоционална интелигентност допринасяме за своята осъзнатост, качествена самоувереност, ефективност и удовлетвореност.

Развиване на умения за осъзнаване и идентифициране на собствените емоции и разпознаване на емоциите на другите. Умения за ефективно общуване и емпатия.

Развиване на социално-емоционална компетентност, включваща нагласи, умения и поведение, които са насочени към конструктивно позитивно общуване и са ориентирани към търсене на решения. Развиването на емоционална компетентност при децата включва разбиране и управление на емоциите, мирно разрешаване на конфликти, поддържане на добри отношения с другите, разбиране за добро и зло, за справедливо и несправедливо.

Социално-емоционалното учене е свързано с изграждането на емоционална интелигентност и социални модели при деца и възрастни.

Емоциите са в основата на живота ни. През тях ние пречупваме всички преживявания, които ни се случват, много често даже преди да успеем да ги осмислим напълно. Да познаваме и владеем емоциите си, е истинска суперсила. Много често я срещаме с термина емоционална интелигентност. Зад него се крият няколко основни неща, които ни помагат да използваме емоциите, за да ни развиват, вместо да ни дърпат назад: самоосъзнаване – да се наблюдаваме и да разпознаваме емоция, докато я преживяваме; управление на емоциите – да боравим с тях така, че да изпитваме подходящата емоция в подходящия момент, да осъзнаем какво се крие зад дадено чувство, да намерим начини да се справяме с негативните емоции страх, тъга, отвращение, гняв; мотивация – да насочваме емоциите си за постигане на определена цел, да потискаме първоначалните си импулси и да умеем да „отлагаме удоволствието“, когато е необходимо; емпатия – да сме чувствителни към емоциите на другите и да осмисляме тяхната гледна точка, да оценяваме това как хората чувстват определени неща по различен начин; отношения – как влияем върху емоциите на другите хора, как развиваме умения за общуване и комуникация (вербална и невербална).

Всички дейности и практики, които водят до разширяване на познанието, развиване на умения или по-високи нива на осъзнатост относно разбиране и управление на собствените и чуждите емоции и на социалните взаимоотношения. В по-широк план бих включила тук също и формиране и развиване на сензитивност и позитивни нагласи спрямо себе си и спрямо заобикалящия ни жив свят.

СЕУ е процесът на развиване на социално-емоционални компетенции, т.е. нагласи, убеждения, умения и поведенчески модели.

Умения за разпознаване на емоции, проява на емпатия, себепознание, което е необходимо да се случва във всекидневното учене на децата.

Концептуална рамка за насърчаване на социалната, емоционалната и академичната компетентност на младите хора с цел постигане на пълноценен и ефективен начин на живот, допринасящ както за личностното развитие, така и за развитието на общността.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1: РАЗБИРАНЕ ЗА СОЦИАЛНО-ЕМОЦИОНАЛНО УЧЕНЕ (ЦИТАТИ ОТ УЧАСТНИЦИТЕ В ИЗСЛЕДВАНЕТО)

Социално-емоционалното учене най-общо е процесът на развиване на нагласи, убеждения, мнения, поведенчески модели, които помагат на учениците да разбират и управляват по-добре себе си и отношенията си, а с това и да усвояват по-лесно академичния материал.

Внимание и разбиране към всяко дете независимо от социалния му статус. Учение на уважение към другите и към себе си. Правото на избор какво да правим с тялото си и кой може да го прави. Правото на свобода на действие и предоставянето на такова право.

Хората сме мислещи, чувстващи и социални същества по природа. СЕИ за мен е процес, който се съобразява със спецификите на човешката същност, създавайки здравословна среда за развиване на индивида. Повишаването на осъзнатостта на всеки човек и способността му за ефективно сътрудничество и комуникация се отразява положително на мотивацията, целеполагането и удовлетвореността в работен, учебен или личен контекст.

От първа необходимост, особено за малките деца.

В нашето разбиране програмите за социални умения и личностно развитие са насочени към развиване на сензитивността и уменията на учениците в сферите: Аз, Аз и Другите, Аз и Обществото, Аз и Светът, и имат за цел да подпомагат учениците в самопознанието и саморазвитието им; в осмислянето на собствения и чуждия социален опит; в изработването и реализирането на ефективни стратегии за общуване; в овладяването на умения и техники, рационализиращи всекидневния живот; във формирането на ориентации и нагласи, свързани с ценностите на демократичното общество.

Развиване на емоционалната интелигентност.

Провеждане на социално значими обучения, провокиращи емоционалното включване на участниците.

Развиване на умения за емпатия, толерантност и способност за преживяване на загуби.

Развиване на социално-емоционални компетенции, т.е. нагласи, убеждения, умения и поведенчески модели, които ни помагат да вземаме правилни решения.

Подход, който стъпва на учене чрез развиване на социални и емоционални умения. Подпомага да се развият здравословни взаимоотношения, ненасилствена комуникация, управление на емоциите, емпатия.

Учение чрез преживяване, което допринася да се развият съпричастност, социална ангажираност и емоционална подкрепа. Стимулира развиването на умения и отношение към грижата за околните, за самите нас и за заобикалящия ни свят.

Чрез социално-емоционалното обучение децата и възрастните усвояват и прилагат ефективно знания и умения, необходими за: • разбирането и управлението на емоциите; • изпитването на емпатия и асертивност; • създаването и поддържането на позитивни взаимоотношения; • отговорното вземане на решения.

Социално-емоционалното учене е най-добрият начин за усвояване на нови умения и компетенции, както и за устойчивост на знанията във времето.

Ранно емоционално ограмотяване, формиране на подходящ език и умения за разрешаване на социални конфликти в детството.

ПРИЛОЖЕНИЕ 2: ОРГАНИЗАЦИИ И КОНТАКТНИ ЛИЦА

Международната награда на херцога на Единбург	Лилия Харизанова
Сдружение „Знание“	Ралица Попова
Фондация „Партньори – България“	Д-р Даниела Коларова
Фондация „Силата на глухите деца“	Даринка Борисова
Red Paper Plane, фондация „Багра“	Цветелина Камова
СЕУР „Гетия Понтика“ – гр. Каварна	Георги Георгиев
Фондация „Фонд ИГА“	Андрей Момчилов
СНЦ „Асоциация Родители“	Яна Алексиева
ДИПКУ – Тракийски университет	Доц. д-р Венета Узунова
Сдружение „Свят без граници“	Ганчо Илиев
Фондация „Заедно в час“	Евелина Лафчийска
Сдружение „Лекари на света“	Росица Кратункова
Фондация за предприемачество, култура и образование	Мария Велева
Клуб на НСО	Камелия Ковачева
Сдружение „Професионален форум за образованието“	Юрий Анджекарски
Русенска асоциация в помощ на обществото и младите хора	Наталия Лукова
Театър „Цвете“	Цвете Янева
Фондация „Асоциация Анимус“	Надя Кожухарова
ПГАТ „Цанко Церковски“ – Павликени	Даринка Христова Иванова
Сдружение „Нов път“ – Хайредин	Спаска Петрова
УНИЦЕФ България	Роза Димова
Фондация „Център за изследвания и политики за жените“	Татяна Кметова
ППМГ „Васил Левски“ – гр. Смолян	Мария Илиева
Нов български университет	Надежда Колчева
ФИЦЕ – България	Дашинка Кралева
Сдружение „Равновесие“ – Бургас	Керанка Байчева
Сдружение „Зона Семейство“	Юра Данчева
Шуменски университет „Константин Преславски“	Севджихан Еюбова
„Карин дом“ – Варна	Магдалена Цонева

